

**UTENOS KOLEGIJOS
VERSLO IR TECHNOLOGIJŲ FAKULTETO
TEISĖS KATEDROS
TEISĖS STUDIJŲ PROGRAMA**

TVIRTINU

Dekanė

Regina Bagdonavičienė

2016-06-

BAUDŽIAMOJO PROCESO PRINCIPAI: TEORIJA IR PRAKTIKA

BAIGIAMASIS DARBAS

Darbo autorius

T12i grup. stud.

Julius Lukijanskas

2016-06-

Recenzentas

Lektorius

Audrius Mačerauskas

2016-06-

Darbo vadovas

Lektorius

Vaidotas Žilys

2016-06-

TURINYS

SANTRAUKA	3
SUMMARY	5
DARBO ĮVADAS	7
1. PROCESO PRINCIPŲ SAMPRATA.....	9
1.1. Baudžiamojo proceso principo sąvoka	9
1.2. Baudžiamojo proceso principų funkcijos.....	9
2. BAUDŽIAMOJO PROCESO PRINCIPŲ KLASIFIKACIJA	11
3. ATSKIRŲ BAUDŽIAMOJO PROCESO PRINCIPŲ TURINYS	16
3.1. Nekaltumo prezumpcija	16
3.2. Proceso teisingumas (sąžiningumas)	18
3.3. Proporcingumas	19
3.4. Teisingumą vykdo tik teismas.....	21
3.5. Rungimosi principas	22
3.6. Legalumas (baudžiamojo persekiojimo privalomumas) ir tikslingumas	24
3.7. Proceso išsamumas ir greitumas	25
3.8. Teisė į gynybą	26
3.9. Proceso kalba	29
3.10. Teisėjo/teismo nešališkumo ir nepriklausomumo principas	30
3.11. Proceso viešumo principas.....	31
4. KAI KURIŲ BAUDŽIAMOJO PROCESO PRINCIPŲ IŠIMTYS.....	34
4.1. Išimtys dėl viešumo principo	34
4.2. Uždaras teisminis nagrinėjimas dėl nusikalstamų veikų, kurias padarė nepilnamečiai.....	37
4.3. Neviešas teismo posėdis dėl anoniminių liudytojo ar nukentėjusiojo	41
IŠVADOS.....	46
LITERATŪRA IR ŠALTINIAI.....	48

Julius Lukijanskas. Baudžiamojo proceso principai: teorija ir praktika. Teisės studijų programos studento baigiamasis darbas. Vadovas: lektorius Vaidotas Žilys, Utenos kolegija, Verslo ir technologijų fakultetas, Teisės katedra. – Utena, 2016.

SANTRAUKA

Temos aktualumas. Teisės principai – tai pagrindinės, vadovaujančios idėjos, kurios išreiškia visos teisinės sistemos esmę ir prasmę. Todėl principai turi itin didelę reikšmę visam teisiniam valstybės gyvenimui. Laikantis teisės principų turi būti ne tik sprendžiamos bylos teismuose, bet ir kuriami teisės aktai, teisės normos turi būti aiškinamos taip, kad atitiktų principų dvasią. Principai taip pat tampa baudžiamojo proceso teisės normų kūrimo socialiniais teisiniais orientyrais, jie padeda suprasti baudžiamojo proceso institutų ir normų paskirtį bei sistemą, taip pat lemia konkrečių baudžiamojo proceso normų turinio suvokimą bei jų aiškinimą. Pasirinktos temos aktualumą lemia tai, kad nors teisės principams, taip pat ir baudžiamojo principams būdingi tam tikri požymiai, vis dėlto riba tarp baudžiamojo proceso normos ir baudžiamojo proceso principo yra neaiški. Lietuvoje reikalinga gilesnė Baudžiamojo proceso principų analizė, siekiant efektyvaus praktinių problemų sprendimo.

Baigiamojo darbo objektas - baudžiamojo proceso principai.

Darbo tikslas – atskleisti principų baudžiamajame procese turinį, paskirtį bei jų taikymo išimtis.

Pirmoje darbo dalyje aptariama baudžiamojo proceso principų samprata, antroje dalyje nusakoma jų klasifikacija. Trečioje dalyje apibrėžiamas principų baudžiamajame procese turinys, nustatomas jų santykis tarpusavyje ir išaiškinamos principų taikymo sąlygos bei pagrindai nagrinėjant bylas teisme. Ketvirtoje dalyje išanalizuojamos kai kurios principų išimtis, nagrinėjant bylas teisme.

Tyrimo charakteristika. Siekiant detaliai ir sistemiškai atskleisti nagrinėjamo dalyko aktualumą, išryškinti probleminius baudžiamojo proceso principų aspektus, pateikti galimus jų sprendimo būdus bei išsamias ir logiškas išvadas buvo nuodugniai atlikta LR norminių teisės aktų (principų išimčių) analizė.

Analizės rezultatai leido padaryti tokias **pagrindines išvadas**: kad mokslinėje literatūroje pateikta paslapčių klasifikacija padėtų tiksliau įteisinti viešumo principo išimčių taikymą, remiantis tuo, kad imperatyvus teisinio reguliavimo metodas turėtų būti taikomas reglamentuojant valstybinės reikšmės paslapčių, o dispozityvus teisinis reguliavimo metodas - asmeninės reikšmės paslapčių apsaugą.

Praktinį darbo rezultatų reikšmingumą ir pritaikymo galimybes nusako tai, kad darbe pateikiami baudžiamojo proceso įstatymo praktikos trūkumai gali būti naudingi įstatymų rengėjams tobulinant įstatymus.

Julius Lukijanskas. Principles of Criminal Procedure: Theory and Practice. Law degree student thesis. Academic adviser: Lecturer Vaidotas Žilys, Utena College, Faculty of Business and Technology, Law Department. - Utena, 2016.

SUMMARY

Relevance of the topic. Principles of law are the main, ruling ideas that express the meaning and the significance of the whole legal system. Therefore, principles have a great importance for juridical life of the nation. Following principles the law should not only be applied to solving cases in the trial but also for creating acts; rule of law has to be explained in a way to conform the spirit of the law. Also, principles are becoming social juridical guides for making criminal procedure in the rule of law and helps to understand the purpose and the system of the institutions and norms of criminal procedure. Furthermore, principles determine understanding and explaining the content of specific criminal procedure norms. The relevance of chosen topic is determined by the indefinite boundaries between criminal procedure norm and criminal procedure principle. Therefore, Lithuania needs a deeper analysis of criminal procedure principles in the pursuit of effective solution of practical problems.

The object of the final paper – principles of criminal procedure.

The purpose of the paper – to reveal the content, purpose and exceptions of criminal procedure principles.

The first part of paper describes the conception of criminal procedure principles; the second part of the paper defines the classification of it. The third part defines the content of the principles of criminal procedure, identifies the relationship of it and clarifies the terms and the basics when examining the cases in court. The fourth part of the paper analyses the exceptions of the principles. Characteristics of the final paper. In need of detail and systematic exposure of the relevance of the study, highlights of problematical criminal procedure aspects and presenting possible ways of solving it while making comprehensive and logical conclusions the in-depth analysis of juridical acts was done.

The results of analysis allows to make general conclusion that classification of secrets in scientific literature would help to legalize the exceptions of the principle of publicity alignment more accurately. Therefore, imperative juridical control method should be applied when regulating the secrets of national significance and dispositive legal regulatory approach when regulating the secrets of personal significance.

The practical significance of the results and the aplicability is determined by the experience that disadvantages of the criminal procedure law that are presented in the paper can be useful for law- makers to improve the law.

DARBO ĮVADAS

Darbo temos naujumas ir aktualumas. Baudžiamojo proceso principai yra reikšmingi dėl kelių priežasčių. Baudžiamojo proceso principai yra reikšmingi visų pirma, kuriant naujas bei taisant galiojančias normas (teisėkūroje); antra, suvokiant bei aiškinant baudžiamojo proceso normas; trečia, taikant baudžiamojo proceso normas. Atsižvelgiant į tai, kad baudžiamojo proceso principai yra svarbiausios ir pamatinės baudžiamojo proceso nuostatos: kuriant naujas ar keičiant bei pildant galiojančias normas, jie tampa teisėkūros „kriterijumi“: tai reiškia, kad naujos nuostatos negali prieštarauti baudžiamojo proceso principams. Principai taip pat tampa baudžiamojo proceso teisės normų kūrimo socialiniais teisiniais orientyrais; jie padeda suprasti baudžiamojo proceso institutų ir normų paskirtį bei sistemą, taip pat lemia konkrečių baudžiamojo proceso normų turinio suvokimą bei jų aiškinimą. Kadangi riba tarp baudžiamojo proceso normos ir baudžiamojo proceso principo nėra visiškai aiški, reikalinga detalesnė baudžiamojo proceso principų analizė.

Darbo objektas - baudžiamojo proceso principai.

Darbo tikslas - atskleisti principų baudžiamajame procese turinį, paskirtį bei jų taikymo išimtis.

Siekiant minėto darbo tikslo, būtina įvykdyti ir šiuos **uždavinius**:

1. Apibrėžti proceso principo sampratą ir funkcijas;
2. Išnagrinėti baudžiamojo proceso principų klasifikaciją;
3. Išanalizuoti baudžiamojo proceso principų turinį ir principų taikymo sąlygas;
4. Išanalizuoti kai kurias principų išimtis, nagrinėjant bylas teisme.

Baigiamajame darbe vadovaudamasis teleologiniu, lyginamuoju, loginiu - sisteminiu, lingvistiniu, aprašomuoju, istoriniu ir kitais **metodais**, besiremdamas Teismų praktika ir Lietuvos Baudžiamosios teisės mokslininkų, tokių kaip, prof. habil. dr. G. Švedo, R. Jurokos, D. Jočienės, G. Godos, P. Kuconio ir kitų baudžiamosios teisės autoritetų mintimis ir darbais (ta apimtimi, kiek tai bus susiję su studijų dalyku) bei atlikus nuodugnią LR norminių teisės aktų analizę, detaliam ir sistemiskam bus pasistengta atskleisti nagrinėjamo dalyko aktualumą, išryškinti probleminius baudžiamojo proceso principų aspektus, pateikti galimus jų sprendimo būdus bei išsamias ir logiškas išvadas ir, žinoma, aptarti tas BPK įtvirtintas principines nuostatas (principus), kurios turi esminę reikšmę Lietuvos baudžiamojo proceso teisės politikos formavimuisi.

Analizuojant baudžiamojo proceso teisės literatūrą susidaro nuomonė, kad baudžiamojo proceso principų studijoms nebuvo skirta didesnio dėmesio. Rengiant baigiamąjį darbą lietuvių kalba pavyko rasti tik keletą darbų, kuriuose vienu ar kitu aspektu nagrinėjami baudžiamojo proceso

principai. Šiame baigiamajame darbe remiantis lyginamuoju, sistemine analize bei duomenų analize metodais analizuojamas baudžiamojo proceso principų turinys, įvertinama jų tarpusavio santykis bei vieta tarptautinėje teisėje, analizuojamos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso normos, reglamentuojančios baudžiamojo proceso principų veikimą.

Baigiamajame darbe demonstruojami ir ginami studijų rezultatai. Veiklos sritys: 1. teisės aktų paieška ir apskaita; 2. teisės normų taikymas. Profesinės kompetencijos: 1.1 identifikuoti teisės šaltinius ir jais naudotis; 1.2 tvarkyti norminių teisės aktų apskaitą. 2.1 išmanyti teisės ir teisinio reguliavimo sampratas, teisės funkcijas ir suvokti socialinę teisės paskirtį; 2.2 atlikti teisės normų taikymo procedūras; 2.3 atskleisti ir nustatyti teisių ir pareigų turinį ir santykį (teisės normos prasme); 2.4 išmanyti teisės normas ir taikyti jas praktikoje.

Praktinė šio darbo nauda pasireiškia tuo, kad darbe pateikiami baudžiamojo proceso įstatymo praktikos trūkumai gali būti naudingi įstatymų rengėjams tobulinant įstatymus.

Darbo struktūra. Darbą sudaro santrauka lietuvių, anglų kalbomis, įvadas, keturios dalys su skirsniais, išvados ir pasiūlymai, literatūros sąrašas.

1. PROCESO PRINCIPŲ SAMPRATA

1.1 Baudžiamojo proceso principo sąvoka

Baudžiamojo proceso principai - pamatinės, pagrindinės idėjos. Baudžiamojo proceso principai – idėjos, pamatinės nuostatos, kurios lemia visų baudžiamojo proceso teisės normų turinį ir nusikalstamų veikų tyrimo bei baudžiamųjų bylų nagrinėjimo tvarką, parodo baudžiamojo proceso instituto esmę ir paskirtį. Baudžiamojo proceso principų – sąvokos aiškinimas ir baudžiamosios teisės principų išskyrimas turi svarbią teorinę, metodologinę reikšmę, nes tik esant tinkamam teisės normų taikymui ir baudžiamojo proceso principų aiškinimui, gali būti įgyvendinami įstatymų leidėjo tikslai, užtikrinamas viešasis interesas, užtikrinamas tinkamas teisingumo vykdymo procesas, o visų svarbiausia – saugomos ir ginamos žmogaus teisės. Baudžiamojo proceso principų sąvoka visų pirma aiškintina autentiškai (žiūrima, kaip pats įstatymų leidėjas ją aiškina teisės aktuose), todėl derėtų išskirti kelis autentiško baudžiamojo proceso principų sąvokos aiškinimo pavyzdžius:

1. Pagal savo pobūdį teisės principą galime klasifikuoti kaip objektyvią, bet tuo pačiu ir kaip subjektyvią kategoriją. Objektyvumas, kaip požymis, pasireiškia tuo, kad jo esmę sudaranti teisinė idėja turi būti orientuota ir realizuota ne tik tam tikros teisės šakos normose, bet ir tuo pačiu realiai įgyvendinant teisės taikymo praktiką. Pasak profesoriaus G. Švedo, būtent šių nuostatų nesilaikymas gali sukelti visuomenėje moralinės žalos padidėjimą bei sudaryti prielaidas esminių žmogaus teisių ir laisvių pažeidimams, o teisėtumo ir humanizmo principų nesilaikymas sąlygoja žiauraus elgesio su žmonėmis atsiradimą, tuo pačiu iškreipiant visuomenės moralines vertybes, su kuo visiškai sutinku.
2. Teisės principo subjektyvumą lemia tai, kad žmonės suformuoja jo turinį, kurį visuomenė priima kaip moralinį postulatą ir kuris tampa sudėtine teisinės sąmonės dalimi.

1.2. Baudžiamojo proceso principų funkcijos

Teisės principai yra teisės sistemos pamatinės nuostatos, kuriomis grindžiamas teisinis reguliavimas ir teisinė praktika, bendrasis ir individualusis teisinis reguliavimas bei teisės realizavimas, jie persmelkia ir teisinį reguliavimą, ir teisinę praktiką. Teisės sistemos funkcijos teisės sistemos atžvilgiu, nurodomas jų pozityvus poveikis teisės sistemai: teisės principai kreipdami teisės sistemos, teisinio reglamentavimo ar atskirų teisės institutų turinį 1) lemia teisės normų turinį ir jų taikymą ir savo paskirtimi užtikrina, kad teisės normos sudarys vieningą visumą ir kad vienoje srityje tam tikrų

normų veikimas bus apribotas. Teisės principai 2) užtikrina teisės sistemos darną, jos elementų neprieštaringumą.

Teisės principai atlieka ir kitą svarbią funkciją, jie 3) yra svarbus kriterijus, leidžiantis patikrinti, ar teisės aktai arba pareigūnų veikla nenukrypsta nuo tam tikrų teisinių standartų, o tai reikštų, kad toks nukrypimas visuomet yra teisinio reguliavimo nenuoseklumo, prieštaringumo požymis ir duoda pagrindą kritikuoti tam tikrus teisės aktus ar pareigūnų veiklą, kartais – net visą teisinę sistemą. Taigi 4) teisės principuose yra teisinio reguliavimo kritikos potencija. Baudžiamojo proceso principų žinojimas leidžia vertinti teisę, ne tik ją pažinti, nes tai svarbiausi baudžiamojo proceso esmės konkretėjimo, reiškimosi būdai, arba pagrindinės teisinės idėjos, vertybinės orientacijos, kurios 5) nurodo, kaip konkrečiomis teisės normomis turi būti reguliuojami žmonių santykiai, kad įgautų ir pareigų vienovės pavidalą ir būtų humanizuojami ir demokratizuojami¹.

¹ Švedas G. Dabartinė baudžiamoji politika Lietuvoje // Teisės problemos. 1997, Nr. 4.

2. BAUDŽIAMOJO PROCESO PRINCIPŲ KLASIFIKACIJA

Teisės principai, būdami teisės sistemos ar atskiros teisės šakos pagrindu, sudaro sistemą ir yra glaudžiai susiję. Taigi principai vienas kitą sąlygoja, vieni principai suponuoja, leidžia formuluoti kitus. Principų sistema – savotiškas „tinklas“, kurio įvairūs elementai susiję sudėtingais determinaciniais ir koordinaciniais ryšiais². Siekiant aiškiau suvokti principų sistemą bei jų tarpusavio ryšius, baudžiamosios teisės principai skirstomi remiantis įvairiais kriterijais. Tačiau reiktų atkreipti dėmesį į tai, kad neretai kai kurie principai, keičiantis jų turinio aiškinimui, gali būti priskiriami arba vienai, arba kitai principų grupei. Ši nekaltumo prezumpcija, kuri ilgą laiką buvo laikoma tik baudžiamajam procesui būdingu principu, vis dažniau įvardijama kaip visai teisinei sistemai svarbus bendrasis teisės principas³.

Baigtinio principų sąrašo nėra, tačiau pačius svarbiausius ir labiausiai matomus jaučiamus principus galima išskirti. Baudžiamąjo proceso principai skirstomi į grupes:

1. Konstituciniai principai, tai LR Konstitucijoje įtvirtinti principai. Konstitucinis Teismas nurodo, kad „[...] Konstitucijos principai ir normos sudaro darnią sistemą, todėl negalima vienu Konstitucijos principų ar normų aiškinti paneigiant kitų principų ar normų esmę. Paneigus vieną ar kitą Konstitucijoje įtvirtintą principą būtų pažeista konstitucinių principų ir vertybių pusiausvyra, iškreipta konstitucinio reguliavimo esmė. Konstitucijos principai ir normos turi aiškiai apibrėžtą prasmę ir turinį, kuris yra atskleidžiamas konstitucinėje jurisprudencijoje. Konstitucijos normų ir principų negalima aiškinti remiantis įstatymų leidėjo ir kitų teisėkūros subjektų priimtais aktais, nes taip būtų paneigta Konstitucijos viršenybė teisės sistemoje“⁴. Konstitucinis Teismas pažymi, kad „įstatymu reglamentuojamas baudžiamąjo proceso santykius įstatymų leidėjas turi gana plačią diskreciją. Antai įstatymų leidėjas įstatymu gali nustatyti skirtingas baudžiamąjo proceso rūšis, kartu ir baudžiamąjo proceso ypatumus tiriant tam tikras nusikalstamas veikas ir (arba) nagrinėjant atskirų kategorijų baudžiamąsias bylas, inter alia skirtingas tam tikrų nusikalstamų veikų ikiteisminio tyrimo taisykles, baudžiamąjo proceso dalyvių teisinio statuso ypatumus ir kt. Tačiau ir įgyvendindamas minėtą diskreciją įstatymų leidėjas privalo paisyti Konstitucijos normų bei principų, inter alia [...] Konstitucijos nuostatų, įtvirtinančių asmenų lygiateisiškumą, teisę kreiptis į teismą, teisę į teisingą ir nešališką teismą, teisėjo ir teismų nepriklausomumą vykdant teisingumą, teisėjo pareigą sustabdyti

² Kūris E. Lietuvos Respublikos Konstitucijos principai. Lietuvos Konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001. P. 225

³ Goda G. Nekaltumo prezumpcija: įtvirtinimas Lietuvos teisėje ir kai kurie turinio aspektai. Teisė. 2002, 44.

⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas. Valstybės žinios. 2001. Nr. 62-2276.

bylos nagrinėjimą tada, kai kreipiamasi į Konstitucijos Teismą, taip pat prokurorų konstitucinį statusą“. Konstitucinis Teismas taip pat yra konstatavęs, kad „baudžiamąjo proceso teisinis reguliavimas turi būti pagrįstas konstituciniais teisėtumo, lygybės įstatymui ir teismui, nekaltumo prezumpcijos, viešo ir teisingo bylos nagrinėjimo, teismo ir teisėjo nešališkumo ir nepriklausomumo, teismo ir kitų valstybės institucijų (pareigūnų), dalyvaujančių baudžiamajame procese, funkcijų atskyrimo, teisės į gynybą garantavimo ir kitais principais“⁵. Ypač reikšmingų baudžiamajam procesui konstitucinių principų sistema yra nuolat kintanti, t. y. įvairiais aspektais aiškinama ir interpretuojama daugelyje Konstitucinio Teismo nutarimų: teisės į teisminę gynybą, tinkamo (sąžiningo) proceso, asmens teisių ir laisvių apsaugos; nekaltumo prezumpcijos, žmogaus laisvės, asmens ir būsto neliečiamybės, asmens privataus gyvenimo, susirašinėjimo ir kitokio susižinojimo slaptumo, asmens lygybės prieš įstatymą, teismą ir kitas valstybės institucijas bei pareigūnus valstybinės kalbos tik teismo vykdomo teisingumo, teisėjų nepriklausomumo ir nešališkumo teismo nagrinėjimo viešumo teisės į gynybą garantavimo ir kiti principai.

2. Įtvirtinti kituose įstatymuose principai (specialieji). Baudžiamąjo proceso kodekse yra įtvirtinti dauguma jau minėtų konstitucinių baudžiamąjo proceso principų, tokie kaip teisės į gynybą principas, nekaltumo prezumpcija, teismo proceso viešumas ir kiti, nors būtinybės to daryti nėra. Konstitucija, kaip tiesiogiai veikiantis norminis aktas, neabejotinai yra baudžiamąjo proceso šaltinis ir joje įtvirtinti principai yra „privalomi“. Iš kitos pusės, kodifikuotame baudžiamąjį procesą reglamentuojančiame akte – Baudžiamąjo proceso kodekse nurodžius svarbiausius konstitucinius principus, proceso dalyviams paprasčiau yra suvokti baudžiamąjo proceso normų sistemą bei naudotis jiems priklausančiomis teisėmis. Specialūs principai yra laisvas įrodymų vertinimas, rungimosi principas.

Baudžiamąjo proceso principai dar skirstomi į pagal veikimo apimtį:

1. Bendrieji (universalieji) – svarbūs visai teisės sistemai ir veikia visose teisės šakose.
2. Tarpšakiniai principai – šiais principais vadovaujamasi keliose teisės šakose, bet ne visose. Baudžiamajame procese šios grupės principų aptinkama tarp tų, kurie būdingi procesinėms teisėms.
3. Šakiniai principai – taikomi vienai teisės šakai. Kitose teisės šakose šių principų nėra, o jei yra, jų turinys – kitoks.
4. Stadijų ir institutų principai – veikia atskirose proceso stadijose arba institutuose.

⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 24 d. nutarimas. Valstybės žinios. 2006. Nr. 7-254.

Bendrieji teisiniai principai – tai pamatinės nuostatos, kuriomis grindžiama visa valstybės ir teisės sąranga⁶. Jie dažniausiai yra įtvirtinti Konstitucijoje, nes ji ir yra teisės sistemos pagrindas. Jų turinys plačiai nagrinėjamas Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, taip pat konstitucinės teisės doktrinoje. Tai teisinės valstybės, Konstitucijos vientisumo, teisingumo, teisėtumo, teisės į teisminę gynybą, lygiateisiškumo ir kiti principai. Konstitucinio Teismo teigimu, „visos konstitucinės nuostatos aiškinamos konstitucinio teisinės valstybės principo, kuris yra universalus principas ir kuriuo yra grindžiama visa Lietuvos teisės sistema bei pati Lietuvos Respublikos Konstitucija, kontekste“⁷. Reikėtų sutikti su Konstitucinio Teismo nuomone, kad „[...] pareiga nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme paisyti baudžiamojo proceso teisės principų ir normų negali būti interpretuojama kaip leidžiant [...] baudžiamojo proceso teisės [...] principus ir normas priešpriešinti bendriesiems teisės principams. Nagrinėjant baudžiamąsias bylas turi būti paisoma teisingumo, sąžiningumo, protingumo, proporcingumo, teisėtumo principų, kitų bendrųjų teisės principų, kaip antai *res iudicata*, *nemo iudex in propria causa*, *audiatur et altera pars*, *ubi ius – ibi remedium*, *onus probandi*, *impossibilium nulla obligatio est* ir kt. Privalu paisyti ir teisės aiškinimo kanonų“⁸. Nors Lietuvos baudžiamojo proceso literatūroje teisingumo, protingumo ir sąžiningumo, kaip baudžiamojo proceso principų, turinys beveik nenagrinėjamas, tačiau jie yra neabejotinai svarbūs vertybiniai kriterijai, ypač padedantys teismams spręsti įvairius klausimus, pavyzdžiui, žalos atlyginimo, baudžiamosiose bylose. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pažymėjęs, kad „vertybiniai teisingumo, protingumo, sąžiningumo kriterijai yra bendrieji teisės principai, konkrečioje situacijoje užtikrinantys priešingų interesų pusiausvyrą, atsižvelgiant į situacijos ypatumus. Minėti principai taikomi, kai teisės normos tam tikros faktinės situacijos apskritai nereglamentuoja arba reglamentuoja iš dalies, pvz., padarytos neturtinės žalos dydžio ribų nustatymą“⁹. Dauguma šių principų, nors neabejotinai svarbūs baudžiamajam procesui, baudžiamojo proceso mokomojoje literatūroje nėra atskirai nagrinėjami. Tačiau kai kurie bendrieji teisiniai principai, pavyzdžiui, teisės į teisminę gynybą, asmenų lygiateisiškumo principas turi ypatingą reikšmę būtent baudžiamajame procese arba jų turinys baudžiamajame procese turi specifinių elementų.

Tarpšakiniai baudžiamojo proceso principai paprastai yra tokie principai, kurie būdingi kelioms, dažniausiai procesinėms, teisės šakoms. Tai teismų nešališkumo ir nepriklausomumo principas, proceso šalių lygybės principas, *non bis in idem* (draudimas traukti atsakomybėn du kartus

⁶ Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E. Et al. Lietuvos konstitucinė teisė. Vilnius, 2001. P.208.

⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. Valstybės žinios. 2006. Nr. 7-254.

⁸ Žr.: ten pat.

⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. birželio 28 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje nr. 2K-449/2007

už tą pačią veiką), proceso viešumo principas, rungimosi principas ir kiti. Šių principų turinys yra panašus ir baudžiamojo, ir civilinio, ir administracinio proceso teisėje.

Šakiniai baudžiamojo proceso principai yra tokie principai, kurie yra būdingi tik baudžiamojo proceso teise arba nors ir veikia kitose teisės šakose, tačiau turi kitą turinį. Tai, pavyzdžiui, nekaltumo prezumpcijos principas, teisės į gynybą principas.

Baudžiamojo proceso principai taip pat gali būti skirstomi pagal principo veikimo apimtį (pagal tai, kurioje baudžiamojo proceso stadijoje įgyvendinami visa apimtimi):

1. Principai, kurie yra visiškai įgyvendinami visose baudžiamojo proceso stadijose: asmens privataus gyvenimo neliečiamumo, asmenų lygybės prieš įstatymą, proporcingumo principai.
2. Principai, kurie yra visiškai įgyvendinami atskirose baudžiamojo proceso stadijose. Štai baudžiamajame procese viešumas tradiciškai suprantamas bei aiškinamas tik siaurąją prasme, t. y. kaip baudžiamųjų bylų teismo nagrinėjimo (ir teisme išnagrinėtos baudžiamosios bylos medžiaga) viešumas, taip netiesiogiai pripažįstant, kad viešumas yra ne viso baudžiamojo proceso, o tik teisminių stadijų principas. Teigiama, kad ikiteisminis tyrimas yra slaptas, tačiau galima įžvelgti, kad teismo nagrinėjimo stadijoje proceso viešumo principas praktikoje pasireiškia beveik visa apimtimi, o ikiteisminio tyrimo stadijoje šio principo pasireiškimo galimybės gali būti ir yra ribojamos. Panašiai interpretuojamas ir rungimasis, kad „bylos teisme nagrinėjamos laikantis rungimosi principo“, reiškia, jog rungimasis veikia tik teisme, tačiau tokių institutų kaip suėmimo skyrimas, apklausos, kurias vykdo ikiteisminio tyrimo teisėjas, analizė leidžia teigti, jog rungimosi elementai galimi ir ikiteisminio tyrimo metu.

Apibendrinant pateiktas klasifikacijas reikėtų pasakyti, kad baudžiamojo proceso principais, nesvarbu, kokios jie rūšies, privaloma vadovautis viso baudžiamojo proceso metu ir esant visoms baudžiamojo proceso formomis, tačiau jie gali būti įgyvendinami skirtingu mastu. Pasak Konstitucinio Teismo, „reguliuojant ikiteisminį tyrimą ir jį atliekant turi būti laikomasi Konstitucijos normų ir principų, įtvirtinančių inter alia asmenų lygiateisiškumą, žmogaus laisvės neliečiamumą, draudimą žeminti žmogaus orumą, žmogaus asmens, privataus gyvenimo, būsto neliečiamumą, nuosavybės neliečiamumą, nekaltumo prezumpciją, asmens teisę į teisminę gynybą ir teisę turėti advokatą. [...] Ypač pabrėžtina, kad per ikiteisminį tyrimą priimami sprendimai turi būti aiškūs, pagrįsti teisiniais argumentais. Šių sprendimų aiškumas, pagrindimas teisiniais argumentais yra svarbi asmens konstitucinių teisių ir laisvių, inter alia teisės į teisingą procesą, taip pat teisės į teisminę gynybą, garantija“. Kituose nutarimuose Konstitucinis Teismas vertino baudžiamojo proceso modelius arba jo

formas, kurios skiriasi nuo bendro baudžiamojo proceso modelio, ir konstatavo, kad neatsižvelgiant į baudžiamojo proceso modelį turi būti užtikrinti visi baudžiamojo proceso principai: „vertinant teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo procesą kaip specifinį, nuo bendrojo baudžiamojo proceso modelio nukrypstantį procesą, Konstitucijos normų ir principų kontekste pažymėtina, kad Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, jog įstatymu reglamentuojamas baudžiamojo proceso santykius įstatymų leidėjas turi gana plačią diskreciją ir gali įstatymu nustatyti skirtingas baudžiamojo proceso rūšis, kartu ir baudžiamojo proceso ypatumus tiriant tam tikras nusikalstamas veikas ir (arba) nagrinėjant atskirų kategorijų baudžiamąsias bylas, inter alia skirtingas tam tikrų nusikalstamų veikų ikiteisminio tyrimo taisykles, baudžiamojo proceso dalyvių teisinio statuso ypatumus ir kt.; įgyvendindamas minėtą diskreciją įstatymų leidėjas privalo paisyti Konstitucijos [...]. Baudžiamojo proceso teisinis reguliavimas turi būti pagrįstas konstitucija ir kitais principais“¹⁰.

¹⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 24 d. nutarimas. Valstybės žinios. 2008. Nr. 11-388.

3. ATSKIRŲ BAUDŽIAMOJO PROCESO PRINCIPŲ TURINYS

3.1. Nekaltumo prezumpcija

Nekaltumo prezumpcija - tai konstitucinis baudžiamojo proceso teisės principas. Aiškinant ir taikant teisės normas reikia turėti omenyje, kad konstituciniai principai turi prioritetą prieš bet kuriuos kitus principus. Konstitucijos 31 str. 1 d. nustatyta: Asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu.

Komentuodamas šią nuostatą J. Prapiestis nurodo: „Nekaltumo prezumpcijos principo esmė ir reikšmė tokia: asmuo laikomas nepažeidusiu Konstitucijos, įstatymų, kitų teisės aktų tol, kol įstatymo nustatyta tvarka neįrodoma priešingai. Taigi kiekvieno asmens atžvilgiu pareziumuojamas nekaltumas. Tai oficiali teisinė asmens padėtis, kurią valstybė, visuomenė, individai privalo gerbti, jos paisyti.

Nuostata dėl asmens nekaltumo prezumpcijos negalioja nuo tada, kai teismas viešai Lietuvos Respublikos vardu priimdamas apkaltinamąjį nuosprendį paskelbia baudžiamojo kaltinimo asmeniui teisėtumą bei pagrįstumą ir pripažįsta jį kaltu.

Tokia nekaltumo prezumpcijos samprata derinasi ir su atitinkamų tarptautinių dokumentų nuostatomis¹¹. Nekaltumo prezumpcijos esmė atskleista Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 11 str. 1 d., Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 str. 2 d., Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 str. 2 d.

Pažymėtina ir tai, kad Europos žmogaus teisių teismas byloje *Barberas Messegue ir Jabardo prieš Ispaniją* nekaltumo prezumpciją sukonkretino nurodydamas, jog kaltintojas privalo pateikti kaltumo įrodymus, o abejonės turi būti traktuojamos kaltinamojo naudai. Be to, kaltintojas kaltinamajam turi nurodyti, kuo jis kaltinamas, ir pateikti pakankamai kaltumą įrodančių įkalčių. Akivaizdu, kad šios su nekaltumo prezumpcija susijusios nuostatos – kaltininkas neįrodo savo kaltės; abejonės aiškinamos kaltinamojo naudai – galioja per visą bylos procesą¹².

G. Goda aptardamas šį principą pastebi: Galiojančiame Lietuvos BPK nekaltumo prezumpcijos principas nėra įtvirtintas. Tai iš esmės galima aiškinti tuo, kad vis dar turime sovietinio tipo, nors ir po Nepriklausomybės atkūrimo daug kartų taisytą BPK, o kaip buvo minėta, šis principas nebuvo pripažįstamas. Kartais klaidingai manoma, kad nekaltumo prezumpcijos principas neva yra įtvirtintas ar detalizuojamas BPK 11 straipsnyje. Tačiau iš tikrųjų šio straipsnio pirmojoje dalyje

¹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras / 1 dalis. V., 2000. p. 236.

¹² Žr.: ten pat.

atkartojamas Konstitucijos 109 straipsnio pirmojoje dalyje įtvirtintas principas, kad teisingumo vykdymas yra išimtinė teismo kompetencija.

BPK 11 straipsnio antrosios dalies prasmė yra šiek tiek kitokia, nei nekaltumo prezumpciją įtvirtinančios Konstitucijos 31 straipsnio pirmosios dalies. Nekaltumo prezumpcijai svarbiausias yra laiko elementas – preziumuojama, kad kiekvienas asmuo laikomas nekaltas, kol priešingai nėra konstatuota įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu. BPK 11 straipsnio antroji dalis, nors ir labai glaudžiai susijusi su nekaltumo prezumpcija, vis dėl to yra labiau skirta to paties straipsnio pirmojoje dalyje įtvirtinto principo, kad teisingumą vykdo tik teismas, komentarui.

Čia aprašomas pripažinimo kaltu ir bausmės skyrimo būdas: teismo nuosprendžiu, kuris turi būti priimtas ne bet kaip, o įstatymo nustatyta tvarka¹³. Palyginimui galima pasakyti, kad naujajame BPK šis principas yra įtvirtintas: „Kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu įtariamas ar kaltinamas asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas šio Kodekso nustatyta tvarka ir nepripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu“ (44 str. 6 d.). Taigi naujajame BPK šis principas įtvirtinamas taip, kaip jis iš tikrųjų yra suprantamas ir fiksuojamas tiek Konstitucijoje, tiek tarptautiniuose dokumentuose.

Tačiau net ir pripažįstant, kad galiojančiame BPK nekaltumo prezumpcijos principas nėra tiesiogiai įtvirtintas, reikia pastebėti, jog Kodekso normos užtikrina šio principo įgyvendinimą, čia nustatytos konkrečios nekaltumo prezumpcijos nuostatų vykdymo, realizavimo sąlygos, garantijos, forma. BPK nurodyta, kad „kaltų nusikaltimo padarymu asmenų išaiškinimas, jų apkaltinimas, teisingas kiekvieno nusikaltimą padariusio asmens nubaudimas ir nekalto asmens nepatraukimas baudžiamojon atsakomybėn ir nuteisimas – tai vieni iš svarbiausių šio įstatymo uždavinių (BPK 2 str. 1 d.). Šiems tikslams pasiekti nustatoma baudžiamųjų bylų tyrimo, nagrinėjimo proceso tvarka, kuri yra vienoda ir privaloma visose baudžiamosiose bylose ir visiems teismams, prokuratūros, tardymo bei kvotos organams, advokatūrai ir kitiems baudžiamosios procesinės veiklos subjektams (BPK 1 str. 1 d., 4 str.)“¹⁴.

Kaltinančios institucijos asmenį laiko kaltu nuo kaltinimo pareiškimo momento. Tačiau net ir tai, kad parengtinis tyrimas baigiasi kaltinamosios išvados surašymu, kad ją patvirtina prokuroras ir kaltinamasis atiduodamas teismui, dar nereiškia, jog asmuo pripažįstamas kaltu. Nekaltumo prezumpcijos atžvilgiu asmuo tebelaikomas nekaltu, o kaltinimą būtina patikrinti teisme. Būtent teismo nepriklausomumas, nešališkumas yra pagrindinės konstitucinės garantijos, kad kaltinimo, gynybos

¹³ Goda G. Nekaltumo prezumpcija: įtvirtinimas Lietuvos teisėje ir kai kurie turinio aspektai // Teisė. 2002 (44). p. 44-45

¹⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras / 1 dalis. V., 2000. p. 236-237

įrodymai bus patikrinti objektyviai, visapusiškai, abiem šalims užtikrinant lygias teises rungtyniškame procese. Kartu tai ir žmogaus teisių bei laisvių apsaugos garantijos baudžiamajame procese. Tik įsiteisėjęs apkaltinamasis nuosprendis yra pagrindas oficialiai pripažinti asmenį kaltu. Nuo tada įstatymas leidžia kaltinamajam (dabar jau - nuteistajam) taikyti teisių, laisvių apribojimus, suvaržymus, t. y. asmuo patiria baudžiamosios atsakomybės taikymo teisinius padarinius¹⁵.

Šio principo aptarimą norėtusi baigti pastebint, jog „nekaltumo prezumpcijos principas glaudžiai susijęs su kitais baudžiamojo proceso principais: pažeidus nekaltumo prezumpcijos principą gali būti pažeidžiami ir kiti principai ir, atvirkščiai, - pažeidžiant kitus principus dažnai pažeidžiama ir nekaltumo prezumpcija.

Kaltu asmuo gali būti pripažintas tik procesui įvykus įstatymo nustatyta tvarka, o kad procesas vyko įstatymo nustatyta tvarka gali būti laikoma tik kai to proceso metu buvo vadovaujamasi visais baudžiamojo proceso principais¹⁶.

3.2. Proceso teisingumas (sąžiningumas)

Proceso teisingumo (sąžiningumo) ar teisės į teisingą (sąžiningą) bylos išsprendimą principas įtvirtintas Konstitucijos 31 straipsnio 2 dalyje, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje (plačiąja prasme teisė į teisingą bylos nagrinėjimą apima visas konvencijos 6 straipsnyje Teisė į teisingą bylos nagrinėjimą numatytas garantijas, vis dėlto konkrečiai apie šią teisę kalbama 6 straipsnio 1 dalyje), 1996 m. Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnio 1 dalyje, BPK 44 straipsnio 5 dalyje „Kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo turi teisę, kad jo bylą per kuo trumpiausią laiką lygybės ir viešumo sąlygomis teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir nešališkas teismas“.

Europos Žmogaus Teisių Teismas yra nustatęs įvairius teisingo (sąžiningo) proceso principo aspektus: kad procesas būtų teisingas, būtina garantuoti teisę į gynybą, teisę kaltinamajam užduoti klausimus kaltinimo liudytojams, įskaitant ir tuos, kuriems suteiktas anonimiškumas, teismo procesą vykdyti laikantis šalių lygybės principo, garantuoti, kad būtų užtikrintos kitos Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnyje numatytos teisės. Tačiau apie proceso teisingumo (sąžiningumo) principą galima kalbėti ir siauresne prasme, tiesiogiai neličiant kitų principų ar kaltinamojo teisių.

¹⁵ Žr.: ten pat. p. 238-239.

¹⁶ Goda G. Nekaltumo prezumpcija: įtvirtinimas Lietuvos teisėje ir kai kurie turinio aspektai // Teisė. 2002 (44). p. 52.

Šis principas draudžia apgaudinėti įtariamąjį ar kaltinamąjį, žadant už bendradarbiavimą su teisėsauga suteikti įstatyme nenumatytų lengvatų ir, priešingai, nesilaikyti duotų ir įstatyme numatytų pažadų, klaidinti įtariamąjį ar kaltinamąjį neteisingai išaiškinant jam teises ir pareigas. Teismo proceso metu kaltinamajam ir (ar) jo gynėjui jokiais būdais ir atvejais negali būti sudaromos blogesnės nei prokurorui sąlygos aktyviai dalyvauti procese.

Proceso teisingumo (sąžiningumo) principas pažeidžiamas, jei asmuo provokuojamas padaryti nusikalstamą veiką, o po to už jos padarymą traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Šiuo požiūriu proceso teisingumo (sąžiningumo) principas yra itin aktualus, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnai atlieka veiksmus neatskleisdami savo tapatybės (BPK 158 straipsnis) arba atliekami nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai (BPK 159 straipsnis). Atliekant nurodytus veiksmus teisėsaugos pareigūnai neturi teisės bet kokia forma skatinti asmenį, prieš kurį tie veiksmai nukreipti, ryžtis padaryti nusikalstamą veiką.

Europos Žmogaus Teisių teismo praktika rodo, kad teisingo (sąžiningo) proceso principas pažeidžiamas varžant proceso dalyvių teises susipažinti su bylos medžiaga, negarantuojant kaltinamojo dalyvavimo teismo procese, neužtikrinant teisės neduoti parodymų prieš save patį. Tiek Konstitucijoje, tiek konvencijoje teisingo (sąžiningo) proceso reikalavimas gramatiškai siejamas tik su teismo procesu. Tačiau Europos Žmogaus Teisių Teismas yra nusprendęs, kad šis principas taikytinas visoms proceso stadijoms, todėl jis laikytinas viso proceso, o ne atskirų jo stadijų principu. Tai reiškia, kad teisingas turi būti visas procesas nuo pat jo pradžios, įskaitant ir reikšmingų bylai tirti bei nagrinėti duomenų rinkimo būdus. Teisingo (sąžiningo) proceso reikalavimo turi būti laikomasi visuose procesuose - nuo paprasčiausios iki sudėtingiausios bylos.

3.3. Proporcingumas

Proporcingumo principas vienas bendrųjų (tarpšakinių) teisinių principų. Kartais literatūroje šis principas yra vadinamas per didelės prievartos uždraudimo ar atitikimo (adekvatumo) principu. Principas yra įtvirtintas BPK 11 straipsnyje. Nei Konstitucijoje, nei EŽTK šis principas nėra tiesiogiai įtvirtintas. Konstitucinis Teismas 2000 m. gruodžio 8 d. nutarime, proporcingumo principą susiedamas su kitais principais, nurodė, kad „teisingumo ir teisinės valstybės konstituciniai principai reiškia ir tai, kad tarp siekiamo tikslo ir priemonių šiam tikslui pasiekti <...> turi būti teisinga pusiausvyra (proporcija)“. 2002 m. kovo 14 d. nutarime („Valstybės žinios“, 2002, Nr. 28-1003) nurodyta, kad pagal Konstituciją riboti žmogaus teises ir laisves galima būtinai laikantis tam tikrų sąlygų, tarp jų ir konstitucinio proporcingumo principo. Abu šie nutarimai priimti kalbant ne apie

baudžiamąjį proceso normas, tačiau tai, kas pasakyta apie proporcingumo principą, be jokių išimčių taikytina ir baudžiamajam procesui. Principo reikšmė baudžiamajam procesui yra išskirtinė, nes tiriant nusikalstamas veikas dažnai tenka taikyti žmogaus teises ribojančias priemones paisant proporcingumo reikalavimų. Priešingu atveju žmogaus teisių apribojimai (nors BPK ir numatyti) galėtų būti laikomi neteisėtais ir vertinami kaip žmogaus teisių pažeidimas.

Laikytis šio principo baudžiamajame procese reiškia pareigą, priimant kiekvieną sprendimą, susijusį su žmogaus teisių suvaržymu, kruopščiai tikrinti, ar toks suvaržymas nebus per griežtas. Toks tikrinamas turi būti atliekamas atsakant į tokius klausimus:

- a) ar taikant konkrečią prievartinio pobūdžio priemonę gali būti pasiekti tikslai, kurių siekiant buvo nuspręsta taikyti tą priemonę;
- b) ar tie patys tikslai negali būti pasiekti taikant švelnesnes priemones;
- c) ar rezultatas, kuris bus pasiektas pritaikius priemonę, bus pakankamai reikšmingas palyginus su suvaržymais, patiriamais asmens, kuriam ta priemonė bus pritaikyta.

Bent vieną iš čia pateiktų klausimų atsakius neigiamai žmogaus teises varžančias priemones taikyti negalima.

Pirmąjį klausimą teigiamai galima atsakyti, kai neabejojama, kad žmogaus teisių suvaržymu gali būti pasiektas tam tikras procesinis tikslas ar prisidėta prie jo. Negalima taikyti prievartos vadovaujantis mintimi, kad jeigu kokia nors priemonė neduos norimo rezultato, tai niekaip ir nepakenks bylos tyrimui ar nagrinėjimui. Pavyzdžiui, negalima taikyti suėmimo neturint tam jokio pagrindo, o vien tik manant, kad įtariamąjį laikant kameroje vykdyti tyrimą bus patogiau.

Tikrinimas (atsakant į antrąjį klausimą), ar tų pačių tikslų negalima pasiekti taikant švelnesnes priemones, reiškia, kad nusprendus siekti tam tikro procesinio tikslo, naudojant prievartos priemones turi būti nagrinėjama švelniausių priemonių taikymo galimybė, ir tik įsitikinus, kad tam tikram rezultatui pasiekti reikia griežtesnių priemonių, priimti sprendimą dėl pastarųjų taikymo. Apie šį proporcingumo principo aspektą atskirai dar kalbama BPK 122 straipsnio 7 dalyje: nustatyta, kad suėmimas gali būti skiriamas tik tuomet, kai švelnesnėmis kardomosiomis priemonėmis negalima pasiekti BPK 119 straipsnyje numatytų tikslų. Tačiau proporcingumo principas reikalauja, kad toks tikrinimas būtų atliekamas ne tik skiriant kardomąją priemonę- suėmimą- bet ir taikant kitas kardomasias ar kitas prievartos priemones.

Būtinybė atsakyti į trečią klausimą įpareigoja siekiamą rezultatą lyginti su prievartos priemonės griežtumu. Čia galima išskirti du aspektus:

1. Kuo sunkesnė nusikalstama veika yra tiriamą, tuo griežtesnių prievartos priemonių panaudojimas gali būti pateisintas. Pavyzdžiui, proporcingumo principas būtų pažeidžiamas, jei

padarius baudžiamąjį nusižengimą būtų skiriamos griežčiausios kardamosios priemonės, intensyviai taikomos kitos procesinės prievartos priemonės (daromos kratos, poėmiai, laikinai ribojamos ilgam laikui nuosavybės teisės ir pan.). Tiek reikšmingiau žmogaus teises varžančių veiksmų, kiek jų atliekama tiriant sunkius ir labai sunkius nusikaltimus, paprastai negali būti atliekama lengvesnių nusikalstamų veikų padarymo atvejais.

2. Net ir sudėtingoje byloje dėl sunkių ar labai sunkių nusikaltimų padarymo negali būti piktnaudžiaujama taikant prievartos priemones. Neleistina net ir tokioje byloje taikyti griežtų priemonių, kuriomis siekiama lemiančios reikšmės tyrimui negalinčio turėti rezultato. Pavyzdžiui, negalima daryti keliolikos kratų ieškant bylos tyrimui ir nagrinėjimui ypatingos reikšmės turinčio dokumento ar daikto. Proporcingumo principas reikalauja, kad griežtos priemonės būtų taikomos tik siekiant priemonės griežtumą atitinkančio rezultato.

3.4. Teisingumą vykdo tik teismas

Principas, kad teisingumą vykdo tik teismas, įtvirtintas Konstitucijos 109 straipsnio ir BPK 6 straipsnyje. Šis principas reiškia, kad teisingumo vykdymas, t. y. baudžiamosios bylos išsprendimas, iš esmės yra išimtinė teismo kompetencija. Teisingumo vykdymas baudžiamajoje teisenoje reiškia, kad tik teismas, išnagrinėjęs bylą, išsamiai ir nešališkai ištyręs visas bylos aplinkybes, gali priimti galutinį sprendimą procese. Tik teismas, išnagrinėjęs baudžiamąją bylą, priimame sprendime gali:

1. konstatuoti, kad baudžiamąjį įstatymo uždrausta veika tikrai buvo padaryta;
2. nuspręsti, kad kaltinamasis yra kaltas dėl tos veikos padarymo- kaltės klausimo išsprendimas bei bausmės paskyrimas sudaro bylos nagrinėjimo ir teisingumo vykdymo baudžiamajoje teisenoje esmę;
3. kaltu pripažintam asmeniui paskirti kriminalinę bausmę arba atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės atlikimo.

Minėtos teismo galios yra tarpusavyje glaudžiai susijusios: bausmė gali būti paskirta tik kaltam asmeniui, o kaltu asmuo gali būti pripažintas tik konstatavus, kad nusikalstama veika iš viso buvo padaryta. Ir priešingai, nustatius, kad nebuvo padaryta veika, turinti nusikaltimo ar baudžiamąjį nusižengimo požymį, kaltinamojo negalima pripažinti kaltu ir jam skirti bausmę. Galima ir situacija, kad teismas neabejotinai nustato, kad nusikalstama veika buvo padaryta, tačiau kartu pripažįsta, jog kaltinamuoju patrauktas asmuo yra nekaltas: tokiu atveju bausmės skyrimo klausimo sprendimas netinka- nekaltam jokia bausmė negali būti skiriama.

Teisingumo vykdymas yra tam tikra teismo veikla. Šią veiklą teismas vykdo surengdamas teismo posėdį bei pasitarimų kambaryje priimdamas sprendimą. Teismo posėdyje svarbiausi baudžiamosios bylos sprendimai priimami todėl, kad teismo posėdis, vykstantis pagal baudžiamojo proceso principus, yra geriausiai tinkamas būdas tiesai byloje nustatyti, tinkamai vykdyti proceso funkcijas, užtikrinti proceso dalyvių teises. Vienintelė išimtis, kai teismas gali išspręsti baudžiamąją bylą nesurengdamas teismo posėdžio, yra teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo procesas.

Terminas teisingumas aptartas kaip teismo veikla priimant tam tikrus sprendimus. Filosofiniu ir sociologiniu požiūriais šis terminas suprantamas kitaip. Nepaisant teorijų apie teisingumą filosofiniu požiūriu teisingumas- tai situacija (būsena, siekis), kai kiekvienas asmuo vienodoje situacijoje gali naudotis tokiomis pačiomis teisėmis ir turėti tokias pat pareigas. Teisingumas baudžiamojo proceso požiūriu gali būti vykdomas tik suvokiant ir pripažįstant šį filosofinį teisingumą.

3.5. Rungimosi principas

Šis principas daugiausia teismo proceso stadijose veikiantis principas, kuris reiškia, kad byla turi būti sprendžiama ginčo keliu. Skirtingus interesus byloje turinčios šalys turi teisę siūlyti teismui bylos sprendimą ir kritikuoti priešingos šalies teikiamus siūlymus.

Rungimosi principas įtvirtintas BPK 7 straipsnyje (bylų nagrinėjimas laikantis rungimosi principo), kur 1 dalis deklaruoja rungimosi principo taikymą teismo proceso stadijose, o 2 dalis atskleidžia šio principo turinį. Straipsnyje teigiama, jog “bylos teisme nagrinėjamos laikantis rungimosi principo” (1 dalis) bei “kaltinimo ir gynybos šalys bylų nagrinėjimo teisme metu turi lygias teises teikti įrodymus, dalyvauti tiriant įrodymus, pateikiant prašymus, ginčyti kitos šalies argumentus ir pareikšti savo nuomonę visais klausimais, kylančiais nagrinėjant bylą ir turinčiais reikšmės jos teisingam išsprendimui” (2 dalis).

Šio straipsnio 1 dalyje rungimo principas tarsi įtvirtinamas tik teisminėse proceso stadijose, tačiau šis principas veikia ir ikiteisminio tyrimo metu (tačiau truputį siauriau). Jei ikiteisminio tyrimo metu naudojamas rungimosi principu, tai daugelį veiksmų ir priimti sprendimus turi ikiteisminio tyrimo teisėjas (pvz., suėmimo klausimas, jo pratęsimas, liudytojų ir nukentėjusiųjų apklausa, ikiteisminio tyrimo nutraukimas), o ikiteisminio pareigūno ar prokuroro atliekami veiksmai su rungimosi principu susiję dar mažiau. Rungimosi principu laikytina ir tai, kai dalyviai ikiteisminio tyrimo metu.

Kiekvienos valstybės baudžiamajame procese šis principas veikia skirtinga apimtimi, tad negalime teigti, kad jis arba veikia visa apimtimi, arba jo iš viso nėra. Pavyzdžiui, bendrosios (common

law) teisės šalyse jis labai svarbus, nes prisiekusieji priima sprendimą remdamiesi įrodymais bei jų pateikimu (teismas pasyvus įrodymų rinkime).

Lietuvoje situacija kiek kitokia: teismas negali apsiriboti vien tik proceso dalyvių surinktais duomenimis, jis ir pats turi siekti nustatyti tiesą. Tad galime daryti prielaidą, jog rungimosi principas veikia ribotai (šalių rungimasis + teismo veiksmai). Iniciatyvusis teismas turėjo būti pagal senąjį BPK (kaip ir pagal dabartinį), tačiau procese lieka erdvės rungimosi principo veikimui:

1. teismo proceso stadijose bylos nagrinėjimo teisme dalyviams suteikiamos lygios teisės;
2. procesinės funkcijos ir tokio tipo procese yra atskirtos.

Teismo iniciatyvumas (renkami ir tiriami nagrinėjamos bylos duomenys) ir aktyvumas (jis nukreiptas tiesai nustatyti) neriboja ir nepašalina proceso šalių galimybių teismo procese siekti teisingo ar jiems palankaus sprendimo.

Asmenų lygybės prieš įstatymą principas yra labai glaudžiai susijęs su rungimosi principu, nes jei šalys nėra lygios, rungimasis būtų neįmanomas. Asmenų lygybė prieš įstatymą dažnai laikoma kaip rungimosi principo sudedamasis elementas.

Europos Žmogaus Teisių Teismas¹⁷ byloje Brandstetter prieš Austriją¹⁸ (1991 m.) konstatavo, kad procesinių galimybių lygybės principas yra tik vienas teisingo teismo koncepcijos (įtvirtintos Konvencijos 6 straipsnyje) požymių. Ši koncepcija tai pat apima fundamentalią teisę, kad baudžiamasis procesas būtų rungtyninis. Taigi Konvencija įtvirtina rungimosi principą baudžiamajame procese. Minėtoje byloje EŽTT pažymėjo, ką reiškia pagal Konvenciją rungtyninis procesas: „teisė į rungtyninį teismą baudžiamojoje byloje reiškia, kad ir kaltinimas, ir gynyba turi turėti galimybę žinoti bei komentuoti kitos šalies pateiktus paaiškinimus ir įrodymus. Galimi įvairūs būdai, kuriais nacionalinė teisė gali užtikrinti šį reikalavimą. Nepaisant pasirinkto būdo ji turėtų užtikrinti, kad kita šalis žinos, jog pateikti paaiškinimai, ir turės realią galimybę juos pakomentuoti. EŽTT yra išaiškinęs rungimosi principą ir platesniu aspektu, pagal kurį jis iš esmės reiškia baudžiamosios ar civilinės bylos šalių galimybes žinoti ir komentuoti visus pateiktus įrodymus ir vertinimus, siekiant daryti įtaką teismo sprendimui¹⁹. Lietuvos baudžiamojo proceso teisės doktrinoje kaip vienas rungimosi principo elementų nurodoma tai, kad kaltinimo ir gynybos šalys bylų nagrinėjimo metu turi lygias teises teikti įrodymus,

¹⁷ Toliau – EŽTT

¹⁸ EŽTT sprendimas byloje Brandstetter prieš Austria (BRANDSTETTER v. AUSTRIA - 11170/ 84; 12876/ 87; 13468/ 87

[1991] ECHR 39 (28 August 1991)) // <http://worldlii.org/eu/cases/ECHR/1991/39.html>.

¹⁹ EŽTT sprendimas byloje Van Orshoven prieš Belgiją (VAN ORSHOVEN v. BELGIUM - 20122/ 92 [1997] ECHR 33 (25 June 1997)) // worldlii.org/eu/cases/ECHR/1997/33.html.

dalyvauti tiriant įrodymus, pateikti prašymus, ginčyti kitos šalies argumentus ir pareikšti savo nuomonę visais klausimais, kylančiais nagrinėjant bylą ir turinčiais reikšmės teisingai ją išspręsti²⁰. Baudžiamojo proceso šalių teisės žinoti ir komentuoti kitos šalies pateiktus paaiškinimus ir įrodymus, komentuoti visus pateiktus įrodymus ir vertinimus, įgyvendinimas yra betarpiškai susijęs su ikiteisminio tyrimo medžiagos ar teismui perduotos baudžiamosios bylos medžiagos paviešinimu. Rungimosi principas veikia maksimalia apimtimi tik tuo atveju, jei proceso šalys yra susipažinusios su visa tyrimo medžiaga. Paskelbus apie ikiteisminio tyrimo pabaigą ir pradėjus rašyti kaltinamąjį aktą tyrimo medžiaga įgauna maksimalų viešumą, todėl galima teigti, kad būtent nuo šio momento pilna apimtimi pradeda veikti ir rungimosi principas. Apribojimai, kurie taikomi ikiteisminio tyrimo medžiagos viešumui, yra viena iš priežasčių, nulemiančių tai, kad rungimosi principas ikiteisminiame tyrime veikia siauriau negu nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme.

3.6. Legalumas (baudžiamojo persekiojimo privalomumas) ir tikslingumas

Legalumas (baudžiamojo persekiojimo privalomumas) ir tikslingumas yra savo turiniu vienas kitam priešingi principai. Šie principai tiesiogiai jokiam teisės akte nėra įtvirtinti. Jų turinys nustatomas iš įvairių BPK nuostatų. Dėl šių principų egzistavimo neabejojama teisės moksle.

Legalumo (baudžiamojo persekiojimo privalomumas) principas reiškia, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir prokuroras turi reaguoti į informaciją apie galimai padarytą nusikalstamą veiką ir atlikti visus reikalingus proceso veiksmus ir priimti visus reikalingus sprendimus, kad nusikalstama veika būtų atskleista. Iš esmės taip turi būti aiškinamos BPK 1 ir 2 straipsnių nuostatos. Veikos, už kurias persekiojama privataus kaltinimo tvarka ir veikos, dėl kurių procesas pradedamas tik nukentėjusio pareiškimu, yra išimtiniai atvejai, kai šis principas netaikomas. Nuosekliai suprantamas legalumo (baudžiamojo persekiojimo privalomumo) principas reikalauja ne tik išaiškinti kiekvieną nusikalstamą (išskyrus minėtą išimtį, kai iniciatyva paliekama nukentėjusiam), bet ir nubausti kiekvieną nusikalstamą veiką padariusį asmenį. Pastaroji nuostata ilgą laiką vyravo Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų Europos valstybių. Tačiau per paskutinius keliolika metų buvo suvokta, kad tam tikrais atvejais yra tikslinga kategoriškai nesiėkti kiekvieno asmens nubaudo, o ieškoti kitokių proceso užbaigimo būdų.

Naujajame BPK yra taip pat numatyta galimybė tam tikrais atvejais procesinio sprendimo priėmimą pagrįsti tikslingumu. Tikslingumo principas leidžia esant tam tikroms aplinkybėms įprastų baudžiamųjų sankcijų netaikyti ir nebaigti proceso kaltinamuoju nuosprendžiu, o procesą nutraukti

²⁰ LR BPK 7 straipsnio 2 dalis

atleidžiant nusikalstamą veiką padariusį asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės. Tai gali būti daroma mažiau pavojingų nusikalstamų veikų padarymo atveju, kai manoma, kad kaltinamasis nuosprendis kažkokio teigiamo vaidmens atlikti negali, o proceso nutraukimas, paprastai nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui skiriant tam tikrus įpareigojimus, leis sutaupyti valstybės lėšų ir pareigūnų darbo laiko. Sutaupytos lėšos ir laikas gali būti panaudoti suaktyvinant kitų pavojingesnių nusikalstamų veikų tyrimą.

Tikslingumo principą įtvirtinančiais laikytini BPK 213 straipsnis bei straipsniai, numatantys proceso nutraukimo galimybę, atleidžiant kaltininką nuo baudžiamosios atsakomybės BK numatytais pagrindais. Tokia galimybė yra numatyta BPK 212 straipsnio 3-8 punktuose, 235 straipsnio 1 dalyje, 254 straipsnio 5 dalyje, 303 straipsnio 4 dalyje. Tikslingumo principas vis plačiau įsigali Vakarų Europos valstybių baudžiamuosiuose procesuose. Teisėsaugos pareigūnams ir teismams suteikiama vis daugiau galimybių, net ir esant akivaizdiems nusikalstamos veikos požymiams, ne pradėti proceso ar nutraukti jau pradėtą procesą, nustačius, kad apkaltinamojo nuosprendžio priėmimas ir kaltininko nubaudimas teisinei santarvei atkurti nėra būtinas. Kartais teisėsaugos pareigūnų teisė ne pradėti proceso ar jį nutraukti net nėra aiškiai įtvirtinta įstatyme, tačiau teisinėje praktikoje tokia teisė vertinama kaip savaime suprantama. Teigiama, kad šio principo įsigalėjimas pateisinamas pragmatinėmis priežastimis- neturint teisės remtis tikslingumu ir nepersekioti už nusikalstamų veikų padarymą visais paaiškėjusiais atvejais, teisėsauga tiesiog „uždustų“ baudžiamosiose bylose ir neatskleisti liktų net ir sunkiausi nusikaltimai.

3.7. Proceso išsamumas ir greitumas

Proceso greitumo principas įtvirtintas BPK 18 str. 1 d. nurodant, kad teismas, prokuroras, tardytojas privalo imtis visų įstatymo numatytų priemonių, kad būtų visapusiškai, pilnutinai, objektyviai ir per kiek įmanoma trumpesnę laiką ištiriamos bylos aplinkybės. Naujojo BPK 44 str. 5 d. taip pat įtvirtinta nusikalstamos veikos padarymu kaltinamo asmens teisė, kad jo byla būtų išnagrinėta per kuo trumpiausią laiką. Komentuojant BPK 18 str. straipsnį nurodoma: “Reikalavimas ištirti bylą per kiek įmanoma trumpesnę laiką įpareigoja teisėsaugos pareigūnus visus procesinius veiksmus byloje atlikti be nepateisinamo delsimo. Šis įpareigojimas kodekse atsirado nuo 1999m. sausio 1 d., pirmiausiai imant pavyzdžiu Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją bei remiantis Europos žmogaus teisių teismo praktika. Kiekviena byla yra skirtinga ir aplinkybių ištyrimui (visapusiškam, pilnam ir objektyviam) reikalingas skirtingas laikas, todėl kodekse neįmanoma numatyti kokių nors griežtai apibrėžtų terminų <...>. Tačiau kiekvienu atveju turi būti siekiama, kad procesas

būtų vykdomas kaip įmanoma sparčiau. Proceso greitumas yra esminė teisingumo uždavinių įgyvendinimo sąlyga.

Atsižvelgiant į tai, kad procesas psichologiškai slegia kaltinamąjį, sukelia jam kitų neigiamų pasekmių, akivaizdžiai per ilgas bylos tyrimas ir nagrinėjimas gali būti vertinamas kaip žmogaus teisių pažeidimas.

Antra vertus, reikalavimas greitai ištirti bylą neatleidžia nuo pareigos tai daryti visapusiškai, pilnai ir objektyviai. Konkrečioje byloje būtina rasti šią, tam tikra prasme priešingų vienas kitam įpareigojimų optimalų suderinimo būdą.”²¹

Aptariant proceso greitumo principą atkreiptinas dėmesys į tai, kad naujajame BPK ikiteisminio tyrimo atlikimas nėra saistomas jokiais terminais. Sekant užsienio valstybių pavyzdžiu, naujojo BPK 176 str. 1 d. tik nurodoma, kad ikiteisminis tyrimas turi būti atliktas per kuo trumpiausius terminus. Ši nuostata svarbi siekiant visapusiškai, pilnai ir objektyviai išnagrinėti bylą. Kad nebūtų pažeidžiamas proceso greitumo principas to paties straipsnio 2 d. nustatoma, jog generalinio prokuroro nustatyta tvarka prokurorai privalo kontroliuoti, kaip laikomasi šio straipsnio 1 d. nustatyto reikalavimo. Be to, naujojo BPK 215 str. nustatyta, kad jei per šešis mėnesius po pirmosios įtariamojo apklausos ikiteisminis tyrimas nebaigiamas, įtariamasis, jo atstovas ar gynėjas gali paduoti skundą ikiteisminio tyrimo teisėjui dėl ikiteisminio tyrimo vilkinimo.

Proceso greitumo principas – viena iš prielaidų teisingumą baudžiamosiose bylose įgyvendinti mažiausiomis procesinėmis sąnaudomis. Tačiau svarbu, kad šis principas būtų įgyvendinamas ne procesinių sprendimų kokybės sąskaita, bet, priešingai, keliant jų teisėtumą ir pagrįstumą.

3.8. Teisė į gynybą

Įtariamojo, kaltinamojo teisė į gynybą nuo baudžiamosios bylos proceso pradžios įtvirtinta Konstitucijos 31 str. 6 d.: “Asmeniui, kuris įtariamas padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos momento garantuojama teisė į gynybą, taip pat ir teisė turėti advokatą.” Teisės į gynybą principas įtvirtintas tiek galiojančiame, tiek naujajame BPK. Šis principas bei atitinkamų garantijų sistema įtvirtinama tarptautiniuose žmogaus teisių ir laisvių gynybai skirtuose dokumentuose: Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 11 str. 2 d., Tarptautinio pilietinių ir

²¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. V., 2001. p. 21

politinių teisių pakto 14 str. 3 d. b, d, e punktai), Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 str. 3 d. b, c ir d punktuose.

Aptariant teisės į gynybą principą tikslinga apibrėžti gynybos sąvoką. “Gynyba – tai subjektyvi asmens teisė gintis nuo įtarimo, kad jis yra padaręs nusikaltimą, ar nuo pareikšto kaltinimo. Ši teisė gali pasireikšti: visiškai ar iš dalies neigiant kaltinimą; ginčijant atskirus kaltinimo punktus; pateikiant įrodymus, švelninančius atsakomybę; siekiant išvengti neteisėto ar per daug griežto nuosprendžio ir pan.”²². Reikia pabrėžti ir tai, kad gintis nuo pareikšto kaltinimo yra kaltinamojo teisė, bet ne pareiga. “Kaltinamasis gali gintis aktyviai, tačiau jis gali ir nesiimti jokių aktyvių gynybos veiksmų. Tokia kaltinamojo užimta pozicija negali būti vertinama kaip sutikimas su kaltinimu ar kaltės įrodymas”²³.

BPK komentaro autoriai atkreipia dėmesį į teisės į gynybą principą įtvirtinančios nuostatos formuluotę: kaltinamajam užtikrinama teisė į gynybą (BPK 17 str. 1 d.) (naujojo BPK 10 str. 1 d., nurodžius, kad įtariamasis, kaltinamasis ir nuteistasis turi teisę į gynybą, taip pat akcentuojama, jog ši teisė *užtikrinama* nuo sulaikymo arba pirmosios apklausos). Jų nuomone, tokia formuluotė rodo, jog teisę į gynybą “kaltinamasis turi ne formaliai – jam turi būti sudarytos realios sąlygos ir galimybės gintis. Tai garantuoti yra teisėsaugos pareigūnų, turinčių bylą savo žinioje, pareiga. Šie pareigūnai turi sudaryti sąlygas kaltinamajam bei jo gynėjui naudotis visomis jiems įstatyme numatytomis teisėmis”²⁴.

Teisė į gynybą per visą bylos procesą gali būti įgyvendinama pačiam ginantis, tačiau galima pasinaudoti ir kvalifikuoto teisininko – advokato pagalba. Asmuo gali turėti kelis gynėjus (BPK 53 str., naujojo BPK 47 str. 3 d.).

Todėl valstybė konstituciniu lygiu įpareigota užtikrinti teisę į gynybą, visų pirma privalo rūpintis, kad šalyje būtų institucija, galinti teikti žmonėms kvalifikuotą teisinę pagalbą ir baudžiamosiose bylose. Tokia institucija yra advokatūra – nepriklausoma šalies teisinės sistemos dalis. Be to, valstybė atsakinga ir už tai, kad ši teisinė paslauga būtų prieinama visiems, kuriems ji reikalinga. Todėl šalyje turi būti pakankamai praktikuojančių advokatų. Ne mažiau svarbu ir tai, kad gynėjo – advokato paslaugomis asmenys galėtų pasinaudoti nepriklausomai nuo savo finansinių galimybių.²⁵ Šiuo požiūriu svarbus BPK 56¹str. “Valstybinės teisinės pagalbos ar gynėjo skyrimas”, taip pat valstybinės teisinės pagalbos teikimo pagrindus ir tvarką reglamentuojantis Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas (Valstybės žinios, 2000, Nr.30-827), BPK bei

²² Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras / 1 dalis. V., 2000. p. 254

²³ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. V., 2001. p. 20

²⁴ Žr.: ten pat.

²⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras / 1 dalis. V., 2000. p. 255-256

minėto įstatymo nuostatų įgyvendinimui skirti Vyriausybės nutarimai. Apibendrinę šių teisės aktų nuostatas, BPK komentaro autoriai nurodo: „Įtariamasis, kaltinamasis, teismasis, nuteistasis, išteisintasis, nukentėjęsysis ir civilinis ieškovas turi teisę gauti valstybinę teisinę pagalbą, jei:

- jo turtas ir metinės pajamos atitinka Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001m. sausio 22d. nutarimu Nr. 71 (Valstybės žinios, 2001, Nr. 8-233) nustatytus turto ir pajamų lygius teisei pagalbai gauti, arba
- šio proceso dalyvio teisė gauti valstybinę teisinę pagalbą numatyta Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse.

Valstybinė teisinė pagalba šiems proceso dalyviams neteikiama, jei jie turi teisę į teismo išlaidų draudimo išmokas”²⁶.

Atkreiptinas dėmesys, kad advokato išlaidas valstybė apmoka ir tuomet, kai gynėjo dalyvavimas baudžiamajame procese būtinas (BPK 56 str.). Tais atvejais, kai gynėjas privalo dalyvauti, bet jo nėra pasikvietęs pats įtariamasis, kaltinamasis ar teismasis, gynėją privalo paskirti kvotėjas, tardytojas, teisėjas ar teismas (pagal naujojo BPK 51 str. 4 d. – ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas).

Sukonkretindamas konstitucinės teisės į gynybą nuostatas ir nustatydamas jų įgyvendinimo garantijas, įstatymas ne tik leidžia įtariamajam, kaltinamajam pačiam arba su advokato pagalba gintis nuo pirmųjų procesinių veiksmų, bet ir nustato gynėjo kvietimo, paskyrimo ar pakeitimo tvarką (BPK 53, 54 ir 55 str., naujojo BPK 47 ir 50 str.). Tai svarbios realios, efektyvios gynybos garantijos. Pirmieji procesiniai veiksmai, sulaikymas, apklausa gali turėti esminę įtaką kaltinimo, tyrimo kryptčiai, todėl atitinkamai ir gynybos pobūdžiui. To garantija – ir advokato dalyvavimas atliekant šiuos veiksmus²⁷.

Viena iš teisės į gynybą principo garantijų, leidžianti užtikrinti pasitikėjimą advokatu – gynėjo atsisakymo galimybė, reglamentuojama BPK 57 str., naujojo BPK 52 str. . Svarbu tai, kad toks atsisakymas neatima iš įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo teisės vėliau bet kuriuo proceso metu vėl turėti gynėją (BPK 57 str. 2 d., naujojo BPK 52 str. 3 d.).

Advokatas, apsiėmęs ginti įtariamąjį, kaltinamąjį, teismąjį, neturi teisės to atsisakyti. Jis privalo panaudoti visas įstatyme nurodytas gynybos priemonės ir būdus, kad būtų išaiškintos aplinkybės, teisinančios įtariamąjį, kaltinamąjį ar teismąjį arba lengvinančios jo atsakomybę, ir privalo jam teikti reikiamą juridinę pagalbą (BPK 58 str., naujojo BPK 48 str. 2 d.).

²⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. V., 2001. p. 73.

²⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras / 1 dalis. V., 2000. p. 256.

Konstitucinė teisė gintis padedamam gynėjo *a priori* gali būti efektyvi ir apskritai įtariamajam, kaltinamajam reikalinga tik tuomet, jei gynėjui sudaromos ir užtikrinamos realios galimybės pasirengti ir realizuoti gynybą. Visų pirma, gynėjui turi būti sudarytos tinkamos sąlygos betarpiškai susipažinti su baudžiamojoje byloje esančiais ir pareikštą kaltinimą bei įtariamojo, kaltinamojo, teismojo baudžiamąją atsakomybę pagrindžiančiais faktiniais duomenimis (įrodymais)²⁸. Šią gynėjo teisę užtikrina BPK 58 str. 2 d. 1 p., 58 str. 2 d. 6 p., 58 str. 2 d. 7 p., 198 str., 206¹str. 3d. ir kt., naujojo BPK 48 str. 1 d. 1 p., 7 p. ir kt. Efektyvios teisės į gynybą ir sąžiningo baudžiamojo proceso principai reikalauja užtikrinti gynėjui galimybę dalyvauti visose esminė reikšmę kaltinimui (ir gynybai) turinčiuose procesiniuose veiksmuose.

Ypač svarbi gynybos garantija – gynėjo teisė po pirmosios apklausos matytis su sulaikytu arba suimtu ginamuoju be pašaliečių. Šių pasimatymų skaičius ir trukmė neribojami²⁹.

Lyginant su dabar galiojančiu BPK, teisės į gynybą principo aspektu pozityviai vertintina naujojo BPK 50 str. 4 d. įtvirtinta nuostata, priverstinį gynėjo pakeitimą numatanti tais atvejais kai pasirinktas ar paskirtas gynėjas daugiau nei tris dienas negali dalyvauti byloje (1961m. BPK šis terminas buvo 5 dienos). Aptariamame naujojo BPK straipsnyje taip pat nustatytas priverstinis gynėjo pakeitimas tais atvejais, jeigu įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo pasirinktas gynėjas negali per šešias valandas atvykti dalyvauti pirmojoje apklausoje arba apklausoje dėl suėmimo pagrįstumo. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad gynėjo pakeitimo kitu galimybės nei dabar galiojantis, nei naujasis BPK nesieja su priežastimis, dėl kurių gynėjas negali dalyvauti procese. Taigi didelis dėmesys skiriamas įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo galimybei realiai pasinaudoti gynėjo teikiama teisine pagalba (ypatingai tai pasakytina apie naująjį BPK), tai labai svarbu teisės į gynybą principo užtikrinimui.

Apibendrinant tai, kas pasakyta, galima teigti, jog teisė į gynybą – viena iš esminių teisingo proceso elementų, įgyvendinant šį principą svarbu ne tik valstybės suteikiamos garantijos, bet ir paties įtariamojo, kaltinamojo, teismojo, nuteistojo iniciatyva..

3.9. Proceso kalba

Reikalavimas, kad teismo procesas turi vykti lietuvių kalba yra numatytas Konstitucijos 117 straipsnio 2 dalyje, BPK 8 straipsnyje ir Teismų įstatymo („Valstybės žinios“, 2002, Nr. 17-649) 8

²⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. V., 2001. p. 79.

²⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras / 1 dalis. V., 2000. p. 257.

straipsnyje. Valstybinės kalbos principas įpareigoja visus procesinius veiksmus atlikti bei veiksmų rezultatus atlikti valstybine- lietuvių- kalba. Šia kalba turi būti atliekamos apklausos ir kiti tyrimo bei teismo veiksmai, taip pat surašomi visi protokolai, nutarimai, nutartys ir nuosprendžiai.

Tiriant ir nagrinėjant baudžiamąsias bylas procesinius veiksmus tenka atlikti su asmenimis, visai nemokančiais lietuvių kalbos ar ją mokančiais ne taip gerai, kad jie galėtų pakankamai suvokti lietuvių kalba atliekamų veiksmų prasmę. Valstybinės kalbos principas nėra pažeidžiamas, jei tokiems asmenims procese leidžiama kalbėti ir pateikti prašymus, skundus ir pan. ne lietuvių kalba. Tačiau tokiu atveju byloje būtinai turi dalyvauti vertėjas. Konstitucijos 117 straipsnio 3 dalyje yra numatyta: „Asmenims, nemokantiems lietuvių kalbos, garantuojama teisė dalyvauti tardymo ir teisiniuose veiksmuose per vertėją“. Vertėjas visa, ką kalbos nemokantys proceso dalyviai pasako, turi išversti į lietuvių kalbą. Raštu pateikti tokių proceso dalyvių prašymai, skundai ir pan. taip pat turi būti išversti. Kalbos nemokantiems proceso dalyviams taip pat turi būti išverčiama lietuvių kalba atliekamų veiksmų esmė.

Paskirti vertėją lietuvių kalbos nemokančiam įtariamajam ar kaltinamajam yra būtina, nes priešingu atveju šių asmenų teisė į gynybą būtų pažeista- nedalyvaujant vertėjui išnagrinėtoje byloje priimtas nuosprendis aukštesnės instancijos teismo turėtų būti naikinamas. Vertėjo dalyvavimas turėtų būti garantuotas visose proceso stadijose.

Įtariamajam ar kaltinamajam vertėjo paslaugos turi būti suteikiamos nemokamai. Įtariamajam ar kaltinamajam skirti vertėją yra valstybės pareiga. Svarbiausi proceso dokumentai kalbos nemokantiems proceso dalyviams yra išverčiami. Kai BPK straipsnyje yra numatyta, kad proceso dalyviui yra įteikiamas koks nors proceso dokumentas, tokia nuostata reiškia, kad tas dokumentas lietuvių kalbos nemokančiam asmeniui turi būti įteikiamas išverstas. Būtinai išverčiami turi būti pranešimas apie įtarimą, kaltinamasis aktas, teismo nuosprendis.

3.10. Teisėjo/teismo nešališkumo ir nepriklausomumo principas

Teismo nepriklausomumo ir nešališkumo principą numato Konstitucijos 31 straipsnio 2 dalis ir 109 straipsnis, EŽTK 6 straipsnio 1 dalis, Pakto 14 straipsnio 1 dalis. Teisėjų ir teismų nepriklausomumo principas kiekvienoje demokratinėje valstybėje laikomas vienu svarbiausių teisinės valstybės principų. Teisėjams, nagrinėjantiems tiek baudžiamąją, tiek bet kokią kitą bylą, negali būti daromas joks poveikis. Konstitucinis Teismas, 1995 m. gruodžio 6 d. nutarime („Valstybės žinios“, 1995, Nr. 101-2264), yra pažymėjęs, kad „<...> teisėjų ir teismų nepriklausomumo apskritai negalima vertinti pagal kokį nors vieną, kad ir labai reikšmingą, požymį. Kita vertus negalima pripažinti, kad

pažeidus bet kurią iš teisėjo ir teismo nepriklausomumo garantijų gali būti pakenkta teisingumo įgyvendinimui, žmonių teisių ir laisvių užtikrinimui<...>. Šiame nutarime Konstitucinis Teismas nurodė, kad teisėjo ir teismo nepriklausomumo vykdant teisingumą garantijų turinį pirmiausia lemia jų nepriklausomumas: a) nuo byloje dalyvaujančių šalių bet kokio kišimosi, b) nuo valstybės valdžios, valdymo, taip pat visuomenės institucinių, korporacinių, neteisėtų asmenų ar kitokių interesų įtakos.

Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarime („Valstybės žinios“, 2001, Nr. 62-2276) tęsiant doktrinos apie teismo nepriklausomumą formavimą pažymėta, kad nepriklausomumas yra ne privilegija, o viena svarbiausių teisėjo ir teismo pareigų, kylanti iš Konstitucijoje garantuotos asmens teisės turėtų nepriklausomą ir nešališką ginčo arbitrą. Visos valstybinės valdžios institucijos privalo gerbti ir užtikrinti šią Konstitucijoje garantuotą asmens teisę. Konstitucinis Teismas teisėjų nepriklausomumo garantijas suskirstė į tris grupes:

- a) teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumo,
- b) teisėjo asmens neliečiamumo,
- c) teisėjo socialinio (materialinio) pobūdžio garantijas.

Konstitucinis Teismas nurodė, kad šios garantijos yra tarpusavyje glaudžiai susijusios, todėl visuotinai pripažįstama, jog pažeidus kurią nors iš teisėjo ir teismų nepriklausomumo garantijų gali būti pakenkta teisingumo įgyvendinimui, kiltų pavojus, kad nebus užtikrinamos žmogaus teisės ir laisvės.

Konstitucinis Teismas ne kartą savo nutarimuose yra kalbėjęs ir apie teismo bešališkumo principą. Šio principo turinyje svarbiausia yra tai, kad nagrinėjantis bylą teismas su abiem proceso šalimis elgtųsi vienodai, nerodydamas nei vienai iš jų palankumo, nebūtų suinteresuotas priimti vienai iš šalių palankaus sprendimo. Kilus abejonių dėl teisėjo nešališkumo proceso dalyviai gali pareikšti tokiam teisėjui nušalinimą.

3.11. Proceso viešumo principas

Vienas iš teisinei valstybei būdingų principų, kuris įtvirtintas daugelyje dokumentų – Konstitucijoje (31 str. 2 dalis, 117 str. 1 dalis), Europos žmogaus teisių konvencijoje, BPK (9 str. ir 44 str. 5 dalis) ir pan. proceso viešumas. Šio principo taikymas padeda užkirsti kelią žmogaus teisių pažeidimams nagrinėjant bylas.

Pagrindas – saugoti asmenis nuo slapto susidorojimo teismo proceso keliu. Didėja pasitikėjimas teismine valdžia, nes leidžiama visuomenei stebėti procesus, kokiais įrodymais yra remiamasi priimant sprendimus. Visuomenė gali 2 būdais kontroliuoti teismo procesus:

- sulaukę 16 metų gali stebėti teismo procesą;
- žiniasklaida gali informuoti visuomenę apie konkretų procesą.

Tačiau proceso viešumo reikalavimas nėra absoliutus, nes yra tam tikri atvejai, kai leidžiami tik uždari posėdžiai, t. y. dalyvauti gali tik šalys bei jų atstovai ir asmenys, iškviečiami teismo sprendimu. Tai gali būti bylos, kurių metu gali būti pakenkta valstybės saugumui (juk paslapčių saugojimas yra būtina kiekvienos valstybės interesų apsaugos priemonė, tad iškilus pavojui, jog ji bus atskleista, rengiamas uždaras teismo posėdis) ar proceso dalyvių interesams. Įvairiuose dokumentuose galima rasti sąrašus, kada daroma išimtis, tačiau sąrašai nėra identiški ir baigtiniai, tačiau atvejai yra labai panašūs. BPK 9 str. numato, kad posėdis gali arba privalo būti uždaras.

Pirma dalis numato teismui pareigą rengti uždarus (neviešus) posėdžius, jei klausimai susiję su valstybės, profesine, tarnybos ar komercine paslaptimi. Valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymas teigia, jog valstybės paslaptis – „politiniai, ekonominiai, kariniai, teisėtvarkos, mokslo ir technikos duomenys, kurių praradimas arba neteisėtas atskleidimas gali pažeisti LR suverenitetą, gynybinę ar ekonominę galią, pakenkti LR konstitucinei santvarkai, politiniams interesams, sukelti pavojų žmogaus gyvybei bei sveikatai, jo konstitucinėms teisėms“, o tarnybos paslaptis – „politiniai, ekonominiai, kariniai, teisėtvarkos, mokslo ir technikos duomenys, kurių platinimas ribojamas dėl valstybės bei jos institucijų interesų, taip pat siekiant apsaugoti žmogaus konstitucines teises“. Komercinės ir profesinės paslapčių apibrėžimą galima rasti CK 1.116 str.: „informacija laikoma komercine paslaptimi, jeigu turi tikrą ar potencialią komercinę vertę dėl to, kad jos nežino tretieji asmenys ir ji negali būti laisvai prieinama dėl šios informacijos savininko ar kito asmens, kuriam savininkas ją yra patikėjęs, protingų pastangų išsaugoti jos slaptumą“ ir “informacija pripažįstama profesine paslaptimi, jei ją pagal įstatymus ar sutartį privalo saugoti tam tikros profesijos asmenys”.

Antra dalis numato, jog nevieši posėdžiai yra neprivalomi, jei atitinka išvardintas aplinkybes (tai nusprendžia teismas). Bylų kategorijos:

- nusikalstamas veikas padarė asmenys jaunesni nei 18 metų, t. y. n. veikos padarymo metu dar nebuvo suėję 18 metų; (nagrinėjamos prisilaikant specifinių taisyklių). Anksčiau buvo 16 metų riba, tačiau pagal vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą bei Vaiko teisių ar apsaugos konvenciją vaiku laikomas asmuo iki 18 metų amžiaus. Yra valstybių, kuriose amžiaus riba nėra kaip Lietuvoje (pvz., 21).
- nusikaltimas ir baudžiamasis nusižengimas žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei, neliečiamumui; (lėmė tai, kad reikia saugoti žmogaus asmeninį ir privatų gyvenimą kaip konstitucinę vertybę)

- gali būti pagarsintos žinios apie privatų proceso dalyvių gyvenimą; (lėmė tai, kad reikia saugoti žmogaus asmeninį ir privatų gyvenimą kaip konstitucinę vertybę)
- kai liudytojams ar nukentėjusiems taikomas anonimiškumas, (duomenys apie liudytoją ar nukentėjusįjį, kuriam suteiktas anonimiškumas yra laikomi valstybės paslaptimi – vien dėl to gali būti uždaras posėdis, tačiau anonimiškumas yra išskiriamas kaip atskiras pagrindas.

Viešumas gali būti ribojamas tuo, kad procese dalyvaujantys asmenys negali žinoti liudytojo ar nukentėjusiojo anketinių duomenų, o ir Konstitucinis teismas bei Europos žmogaus teisių teismas konstatavo, jog įslaptinimas nepažeidžia kitų principų, pvz., viešumo principo).

Rekomenduojama neviešus posėdžius rengti tada, kai:

- nusikalstamas veikas padarė asmenys jaunesni nei 18 metų;
- nusikaltimas ir baudžiamasis nusižengimas žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei, neliečiamumui.

Neviešas teismo procesas rengiamas tiek teismo, tiek proceso dalyvių iniciatyva. Jei nusprendžiama, kad posėdis bus uždaras, teismas turi priimti nutartį. Yra galimybė neviešu paskelbti tik dalį teismo proceso. Nuosprendžio rezoliucinė dalis visada privalo būti skelbiama viešai, nes rezoliucinėje dalyje nėra kalbama apie aplinkybes lėmusias rengti uždara posėdį. (Teismų įstatymo 7 str. 2 dalis: „bylose priimti teismų sprendimai skelbiami viešai”).

4. KAI KURIŲ BAUDŽIAMOJO PROCESO PRINCIPŲ IŠIMTYS

Kaip ir daugelis taisyklių, principai gali turėti ir išimčių. Baudžiamojo principų taikymo išimtis dažnai lemia ne tiek kito baudžiamojo proceso modelio įtaka, kiek būtinybė suderinti kelis baudžiamuosius principus, kurie atitinkamoje situacijoje gali konkuruoti. Kaip Konstitucinis Teismas yra pasisakęs: „iš Konstitucijos kylantis būtinumas teismo procese, kai nagrinėjama baudžiamoji byla, laikytis baudžiamojo proceso teisės principų ir normų nereiškia, kad gali būti nepaisoma kitų, ne baudžiamojo proceso, teisės normų ir principų, galinčių turėti reikšmės nagrinėjant atitinkamą baudžiamąją bylą. Ypač pabrėžtina, kad pareiga nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme paisyti baudžiamojo proceso teisės principų ir normų negali būti interpretuojama kaip leidžiant baudžiamojo proceso teisės ar baudžiamosios teisės principus ir normas iškelti aukščiau už Konstitucijos principus ir normas, baudžiamojo proceso teisės ar baudžiamosios teisės principus ir normas aiškinti taip, kad būtų paneigta, iškreipta ar ignoruojama Konstitucijos nuostatų prasmė, baudžiamojo proceso teisės ar baudžiamosios teisės principus ir normas priešpriešinti bendriesiems teisės principams“³⁰. Todėl vykdant baudžiamąjį procesą reikia siekti principų pusiausvyros bei suderinamumo.

4.1. Išimties dėl viešumo principo

Šis principas yra naudojamas teismo sprendimams, bylos medžiagai bei teismo posėdžiams. Neretais atvejais baudžiamojo proceso metu yra nagrinėjamos valstybės ar kitų institucijų paslaptys ar privačių asmenų gyvenimas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 22 straipsnyje įvardintas privataus gyvenimo neliečiamumas, kituose įstatymuose įtvirtintas įvairių paslapčių institutas reikalauja viešumo principo išimčių. Atsižvelgiant į tai yra nustatytos kai kurios viešumo principo išimties, kurias nustato Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso 9 straipsnis, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 117 straipsnis bei kiti tarptautiniai aktai.

Literatūroje vyrauja nuomonė, „kad vien tik uždaro teismo posėdžio nepakanka vienoms ar kitoms paslaptims apsaugoti teismo nagrinėjimo metu, nes uždare teisme bylos nagrinėjime informacija, sudaranti tam tikrą paslaptį yra atskleidžiama daugeliui asmenų: gynėjui, nukentėjusiajam, kaltinamajam, liudytojams ir pan“³¹. Kitaip sakant, „uždaro teismo posėdžio paskelbimas ir uždraudimas dalyvauti nagrinėjant bylą spaudos (žiniasklaidos) bei visuomenės

³⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. Valstybės žinios. 2006. Nr. 7-254

³¹ Panomariovas A. Viešai neskelbiama informacija (paslaptis) baudžiamajame procese: daktaro dis. soc. mokslai, teisė(01S)/LTU.- V., p. 2001.

atstovams neišsprendžia paslapčių apsaugos teismo proceso metu problemos. Uždaras teismo posėdis yra tik vienas iš paslapčių teismo mechanizmo apsaugos elementų, skirtų garantuoti paslapčių saugumą teismo nagrinėjimo metu. Todėl, norėdamos išspręsti paslapčių apsaugos teismo nagrinėjimo metu problemą, daugelis pasaulio valstybių ieško papildomų priemonių, kurių pagalba būtų įmanoma garantuoti tam tikrų paslapčių saugumą teismo proceso metu“³².

Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių Laisvių apsaugos konvencijoje yra nustatyti apribojimai dėl viešumo principo teisme. Žiniasklaidai ir visuomenei yra ribojama dalyvauti teismo procese, kai tai yra būtina dėl:

- a) valstybės saugumo visuomenės dorovės;
- b) viešosios tvarkos;
- c) visuomenės dorovės;
- d) privataus gyvenimo,
- e) teismo nuomone, „būtinai reikalinga esant ypatingoms aplinkybėms, jei viešumas pažeistų teisingumo interesus“³³.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių Laisvių apsaugos konvencija prie šių aplinkybių taip pat priskiria ir nepilnamečių interesus. Šie apribojimai yra leistini tik esant išimtiniais atvejams bei vadovaujantis proporcingumo principui. Galime pastebėti, kad uždaro proceso atvejai nėra apibrėžti imperatyviomis normomis ir teismui palikta diskrecija spręsti dėl konkrečių atvejų. Byloje *Le Compte, Van Leuven ir De Meyere prieš Belgiją*³⁴ Teismas konstatavo, kad „teisė į viešą teismo nagrinėjimą nebūtinai yra pažeidžiama tuo atveju, kai abi proceso šalys sutinka, kad byla būtų nagrinėjama uždare teismo posėdyje.“ Dažniausiai yra sprendžiama dėl uždaro teismo proceso atsižvelgus į tai ar yra sąlyga išvardinta Konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje (pvz., viešosios tvarkos, valstybės saugumo ar privataus gyvenimo interesai), ir tik nustačius esamą sąlyga, priimamas sprendimas dėl uždaro proceso.

Lietuvoje LR Konstitucija 117 straipsnis numato: „Teismo posėdis gali būti uždaras - žmogaus asmeninio ar šeimyninio gyvenimo slaptumui apsaugoti, taip pat jeigu viešai nagrinėjama byla gali atskleisti valstybinę, profesinę ar komercinę paslaptį“. LR BPK 9 straipsnyje, numatyta bylos

³² Panomariovas A. Viešai neskelbiama informacija (paslaptis) baudžiamajame procese: daktaro dis. soc. mokslai, teisė(01S) / LTU.- V.,2001.

³³ Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 str. 1 d., EŽTK 6 str. 1 d.

³⁴ *La Compte, VanLeuven and DeMeyere v. Belgium* //

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=3&portal=hbkm&action=html&highlight=Compte&sessionid=48831&skin=hudoc-en>;

nagrinėjimas uždame teismo posėdyje, kai „tai prieštarauja valstybės, tarnybos, profesinės ar komercinės paslapties saugojimo interesams“. Šio straipsnio antrojoje dalyje yra suteikta dispozityvi teisė pačiam teismui spręsti dėl proceso uždaro, kai nagrinėjamos bylos dėl „nusikalstamų veikų, kuriomis kaltinami arba dėl kurių yra pripažinti nukentėjusiais jaunesni kaip aštuoniolikos metų asmenys, nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui bylas, taip pat kitas bylas, kai siekiama užkirsti kelią paskelbti žinias apie privatų proceso dalyvių gyvenimą arba kai apklausiamas liudytojas ar nukentėjusysis, kuriems taikomas anonimiškumas.“

Išanalizavus uždaro bylos nagrinėjimo pagrindus, matome, kad BPK yra numatyti konkretni atvejai, kada galima rengti uždara procesą, nei tai numato LR Konstitucija. Tačiau LR teisės aktuose yra nustatyta išimtis tik dėl paslapčių ir nėra šnekama apie viešą tvarką bei moralę. Kitose Europos valstybėse, pvz. Lenkijoje, Estijoje ir t. t. yra nustatytas moralės ir teisingumo interesų ginimas dėl uždaro posėdžių. Todėl galime preziumuoti, kad Lietuvos Respublikos normos labai abstrakčiai apibrėžia galimas uždaro proceso išimtis.

Pripažinus, kad Lietuvoje neviešu teismo posėdžiu siekiama apsaugoti paslaptis, konkrečius atvejus, kai gali (privalo) būti rengiami uždari teismo posėdžiai, galima nagrinėti laikantis baudžiamojo proceso doktrinoje pateiktos paslapčių sistemos: valstybinės reikšmės paslaptys, kurioms priskirtinos valstybės ir tarnybos paslaptys, bei asmeninės reikšmės paslaptys, kurioms priskirtinos asmens privataus gyvenimo, komercinės, profesinės ir kitos paslaptys³⁵. Tačiau pastebėtina, kad LR BPK 9 str. yra nustatytos išimties rengti uždara procesą dėl „valstybės, tarnybos, profesinės ar komercinės paslapties saugojimo“, o dėl „nusikalstamų veikų, kuriomis kaltinami arba dėl kurių yra pripažinti nukentėjusiais jaunesni kaip aštuoniolikos metų asmenys, nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui bylas, taip pat kitas bylas, kai siekiama užkirsti kelią paskelbti žinias apie privatų proceso dalyvių gyvenimą arba kai apklausiamas liudytojas ar nukentėjusysis, kuriems taikomas anonimiškumas“ įstatymu leidėjas paliko diskrecinę teisę spręsti pačiam teismui.

Galima būtų iškelti klausimą, ar gali būti išskiriami neprivalomi ir privalomi uždaro posėdžio pagrindai BPK, nors Konstitucijoje kalbama tik apie teisę rengti tokius posėdžius. Nors ir pripažinus, kad toks reguliavimas yra tinkamas, tačiau įstatymo leidėjo pozicija galbūt nėra visiškai pagrįsta: komercinės (t. y. konkrečiam asmeniui ar įmonei svarbios) paslaptys saugomos imperatyviai nurodant rengti uždara posėdį, o apklausiant anoniminius liudytojus / nukentėjusiuosius, kurių

³⁵ Panomariovas A. Viešai neskelbiama informacija (paslaptis) baudžiamajame procese: daktaro dis. soc. mokslai, teisė(01S) / LTU.- V., 2001. P.29.

duomenys yra valstybinė paslaptis³⁶ - teismas teoriškai gali nuspręsti ir nerengti uždaro posėdžio. Manau, kad mokslinėje literatūroje pateikta paslapčių klasifikacija padėtų tiksliau reglamentuoti viešumo principo išimčių taikymą, remiantis tuo, kad „imperatyvus teisinio reguliavimo metodas paprastai yra būdingas valstybinės reikšmės paslaptims, o dispozityvus teisinis reguliavimo metodas paprastai yra būdingas asmeninės reikšmės paslaptims“³⁷.

Lietuvos įstatymų leidėjas ypač nori apsaugoti žmonių privatumą, išskirdamas nusikalstamas veikas žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui kaip atskirą žmogaus privataus gyvenimo elementą. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad tarptautiniuose teisės aktuose šis žmogaus privataus gyvenimo elementas nėra išskiriamas, tikslinga būtų analizuojant LR BPK 9 straipsnio 2 dalyje 2 ir 3 punktuose numatytas viešumo principo išimtis sujungti ir nagrinėti kaip vieną – informacijos apie privatų proceso dalyvių gyvenimą apsaugą.

Šiais konkrečiais atvejais, kai byla gali būti nagrinėjama uždareme teismo posėdyje, tokį prašymą gali pateikti prokuroras ar bylos dalyviai. Tačiau ir nesant prašymų, teismas gali savo nuožiūra paskirti uždara teismo posėdį, prieš tai priėmęs motyvuotą nutartį. Taip pat dėl tam tikrų aplinkybių gali būti paskirtas dalinis neviešas teismo procesas. Skirtumas tarp viešo ir ne viešo teismo posėdžio yra tik toks, kad į posėdžių salę nėra įleidžiami pašaliniai asmenys.

Nusprendus bylą nagrinėti uždareme teismo posėdyje, turi būti imtasi atitinkamų priemonių: t. y. neturi būti įleidžiami su byla nesusiję asmenys, taip pat numačius apklausti liudytoją, kuriam taikomas anonimiškumas, reikia iš anksto paruošti atitinkamas technines priemones, sudarančias akustines ir vizualines kliūtis, trukdančias kitiems nagrinėjimo teisme dalyviams nustatyti apklausiamo asmens tapatybę³⁸.

4.2. Uždaras teisminis nagrinėjimas dėl nusikalstamų veikų, kurias padarė nepilnamečiai

Bylos, kuriose yra kaltinami asmenys, nesulaukę 18 metų amžiaus, turėtų būti nagrinėjamos neviešame posėdyje. Tokios taisyklės vyrauja kone visose demokratinėse valstybėse, tame tarpe ir Lietuvoje, kadangi yra siekiama daryti kaip tik įmanomai mažesnę poveikį nepilnamečiui asmeniui. Pagal asmens lygybės principą, tarptautinėje bei nacionalinėje teisėje yra laikytina, kad nepilnamečiui asmeniui pripažįstamos teisės yra ginamos lygiai taip pat, kaip ir pilnamečio asmens.

³⁶ Lietuvos Respublikos valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymas // Valstybės žinios. 2004, Nr. 4 – 29.

³⁷ Panomariovas A. Viešai neskelbiama informacija (paslaptis) baudžiamajame procese: daktaro dis. soc. mokslai, teisė (01S)/LTU.- V., 2001. P.29.

³⁸ Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius, 2005. P.383.

Tačiau „asmenų lygybės problema įstatymuose negali būti tinkamai išspręsta kiekvienu atveju neįvertinus to, ar pagrindai jų atžvilgiu yra nustatomi teisinio reguliavimo ypatumai“. Konstitucinis Teismas nutarime pažymėjo, jog „konstitucinis asmenų lygybės principas savaime nepaneigia to, kad įstatymu gali būti nustatytas nevienodas teisinis reguliavimas tam tikrų asmenų kategorijų, esančių skirtingose padėtyse, atžvilgiu. Vertinant tai, ar pagrindai nustatytas skirtingas teisinis reguliavimas, būtina atsižvelgti į konkrečias aplinkybes. Pirmiausia turi būti įvertinti atitinkamų subjektų ir objektų, kuriems taikomas skirtingas teisinis reguliavimas, teisinės padėties skirtumai; antra, reikia atsižvelgti į teisės aktų suderinamumą pagal jų hierarchiją, reguliavimo apimtį ir kt.; trečia, būtina įvertinti ar teisės normos, nustatančios specialias sąlygas, atitinka teisės akto paskirtį ir tikslą. Konkrečių teisės normų pagrįstumas gali būti įtikinamas tais atvejais, kai į visas nurodytas aplinkybes buvo atsižvelgta“³⁹. Įvertinus asmens iki 18 metų fizinę bei psichinę brandą, galima nustatyti, kad nepilnamečiui, ypač, jei jis tampa kaltinamuoju ar įtariamuoju, nukentėjusiuoju (nusikalstamos veikos auka), liudytoju – gali būti nustatytas kitoks teisinis reguliavimas nei būtų byla nagrinėjama tą patį statusą turinčiam pilnamečiui asmeniui.

EŽTK taip pat įtvirtina tam tikrus ypatumus dėl vaikų baudžiamajame procese. Kaip ir Vaiko teisių konvencija, taip ir EŽTK teisės normos turi viršenybę prieš nacionalinę teisę Lietuvoje. Tam tikrus ypatumus baudžiamajame procese nepilnamečių atžvilgiu įtvirtina EŽTK. Nors EŽTK mažai reglamentuoja ypatumus dėl vaikų baudžiamajame procese, tačiau galimybė nerengti viešo teismo posėdžio, atsižvelgus į nepilnamečio interesus, gali būti pagrįsta EŽTK 6 str. detalio šios nuostatos yra nustatytos EŽTT praktikoje, kuri pripažįsta uždaro teismo posėdžio galimybę, kai bylos dalyvis yra vaikas.

Lietuvoje, skirtingai nei daugelyje šalių, nėra specializuotos nepilnamečių bylų teisenos bei specializuotų teismų ir artimiausiu metu nebus⁴⁰. Tačiau BPK numatytos išimtys ir teismų praktika turėtų kuo labiau siekti tarptautiniuose aktuose numatytų tikslų. Lietuvoje neviešas teismo posėdis rengiamas jeigu veikos padarymo metu asmuo buvo nepilnametis. Reikėtų pastebėti, kad pagal senąjį BPK buvo nustatyta amžiaus riba iki 16 metų dėl uždaro teismo proceso rengimo. Tik įsigaliojus naujam kodeksui, pagal tarptautinius teisės aktus, buvo pakeistas amžius iki 18 metų. Kai kuriose valstybėse neviešai nagrinėjamos bylos, kai veikas padaro iki 21 metų ar netgi dar vyresni

³⁹ LR Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 50 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 1997, Nr.104- 2644.

⁴⁰ Plačiau žr. Mokslo taikomas tyrimas. Specializuotų teismų šeimos ir nepilnamečių byloms nagrinėti įsteigimo Lietuvoje poreikis ir galimybės. Vilnius, 2002.

kaltinamieji⁴¹. Dažniausiai bylose, kuriose yra nepilnametis asmuo, teismas tenkina proceso dalyvių prašymą ir rengia uždara teismo posėdį. Kaip pavyzdį galima paminėti bylą, kurioje dėl T. Rožkovo sužalojimo ir R. Rožkovo nužudymo kaltinamasis Artūras S. (g.1987) bylos nagrinėjimo neturėjo 18 metų ir tenkinus prokuroro prašymą teismo posėdis vyko uždaras⁴².

LR nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo⁴³ 5 straipsnis „Neigiamą poveikį nepilnamečių vystymuisi daranti viešojo informacija, susijusi su asmens duomenų paskelbimu“ nustato neleidžiamos skelbti informacijos kategorijas.

Tokias pačias teises į privatumą turi ir nusikaltimo aukos, ypačingai nepilnamečiai. 2001 m. Europos Sąjungos sprendimo dėl aukų padėties baudžiamajame procese⁴⁴ 8 straipsnis įpareigoja kompetentingus pareigūnus saugoti „aukų bei jų šeimų privatumą“. Vaiko teisių konvencijos fakultatyvinis protokolas dėl vaikų pardavimo, vaikų prostitucijos ir vaikų pornografijos 8 str. 1 d. nustato ginti šių nusikaltimų aukas, „pirmiausia atitinkamai saugant nukentėjusių vaikų privatų gyvenimą, neatskleidžiant jų tapatybės ir pagal nacionalinę teisę imantis priemonių, kad nebūtų nederamos informacijos platinimo, dėl kurio galėtų būti nustatyta nukentėjusių vaikų tapatybė“. Vaikas – smurto auka ar pažeidęs įstatymus turi būti apsaugomas nuo jo tapatybės viešinimo žiniasklaidoje. Žurnalistai turi jo neklausinėti, nepateikti filmuotos ar fotografuotos medžiagos, kuri leistų vaiką atpažinti.⁴⁵ Tačiau BPK gina asmenį, kuriam nėra dar 18 metų tik tada, kai yra kaltinamasis. Dėl nepilnamečio nukentėjusio ar liudytojo, BPK yra nustatytos tik kelios išimtys 274 ir 280 straipsniuose, kurias galima būtų pritaikyti nepilnamečiams. Todėl teismų praktikoje pasitaiko atvejų, kai viešai nagrinėjamos bylos, kuriose nukentėjusieji yra nepilnamečiai⁴⁶. Todėl galima būtų kritikuoti įstatymų leidėją dėl pateikto baigtinio sąrašo, kada galima rengti uždara teismo posėdį.

Teisės literatūroje vyrauja nuomonė, kad galima būtų dar detaliau praplėsti vaikų apsaugą baudžiamajame procese, atsisakant skelbti teismo nuosprendį viešai, kai bylos dalyvis yra nepilnametis.

⁴¹ LR Baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I-IV dalys. Vilnius, 2003. P.32.

⁴² Kučinskaitė I. Įtariamieji advokato nužudymu yra psichiškai sveiki // <http://www.ve.lt/?data=2003-1028&rub=1065924812&id=1067276080>;

⁴³ Lietuvos Respublikos Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 93.

⁴⁴ Tarybos pagrindų sprendimas dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose (2001/220/TVR) // Europos Sąjungos teisės aktai. Teisinis bendradarbiavimas baudžiamosiose bylose / sudarytojas Švedas G. Vilnius. 2004.

⁴⁵ LR Seimo nutarimas „Dėl vaiko gerovės valstybės politikos koncepcijos patvirtinimo // Valstybės žinios. 2003, Nr.

⁴⁶ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Baudžiamoji byla Nr.2K-43/2004. Vilniaus m. Apygardos teismas. Baudžiamoji byla Nr.1A-243. 2004.

Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnio 1 dalyje yra numatyta, kad „kiekvienas teismo sprendimas baudžiamojoje byloje turi būti viešas, išskyrus tuos atvejus, kai nepilnamečių interesų labai turi būti kitaip“. Priešingai nuo Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto, kituose nacionaliniuose ar tarptautiniuose aktuose nerasime išimčių, nustatančių neviešą nuosprendžio skelbimą. Tačiau vyrauja nuomonė, kad tokį prieštaravimą galima panaikinti, remiantis sisteminiu bei teleologiniu teisės aiškinimo metodais. Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnyje įtvirtinta išimtimi norima, kad nebūtų pažeisti nepilnamečių interesai. Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnio tikslas bei pastaroji garantija gali būti suderinami su EŽTK 6 straipsnio 1 dalies nuostata, jog nuosprendžiai turi būti skelbiami viešai. Tai įmanoma pasiekti nenurodant nuosprendžiuose duomenų, pagal kuriuos būtų galima identifikuoti nepilnamečį, kurio interesų apsauga reikalauja neatskleisti jo asmenybės visuomenei, tai yra nusveria bendrąjį interesą, susijusį su viešu teisingumo įgyvendinimu⁴⁷.

Teisės literatūroje vyrauja ir priešiška nuomonė, kad vis dėl to sprendimai, kurie gali sukelti esminius padarinius nepilnamečiam turėtų būti viešai prieinami. Taip pat atsižvelgus į nepilnamečio interesus, viešumo išimtys turėtų būti taikoma tik kai tai geriausia pačiam nepilnamečiui. Viešame procese padidėja vaiko stigmatizacijos tikimybė, o neformalumas bei į vaiką orientuoti siekiai susiaurėja. Tačiau iškyla pavojus, kad žmogaus teisių pažeidimai gali likti nepastebėti.⁴⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenyje Teismų praktika, nutartys, kuriose konstatuojama nepilnamečių kaltė yra publikuojamos pilnai, t. y. nurodant nepilnamečių vardus, pavardes, gimimo metus⁴⁹.

Reiktų atkreipti dėmesį į tai, kad išimtys dėl nepilnamečio privataus gyvenimo apsaugos jokiais būdais negali būti traktuojamos pažeidžiant kitus baudžiamojo proceso principus, kaip pvz.: teises į sąžiningą ir nešališką teismo procesą.

⁴⁷ Mokslo taikomas tyrimas. Specializuotų teismų šeimos ir nepilnamečių byloms nagrinėti įsteigimo Lietuvoje poreikis ir galimybės. Vilnius, 2002. P.44-45

⁴⁸ Bueren G. The International Law on the Rights of the Child. Dordrecht, Boston, London. 1995, su nuoroda į Behind closed door: Juvenile Hearings in the Netherlands //3 Int Jo Lawand Fam 177 (189). P. 182.

⁴⁹ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Nutartis 2004 m. kovo 30 d. Vilnius // Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika. Vilnius, 2004. Nr. 21. P.93-96.

4.3. Neviešas teismo posėdis dėl anoniminių liudytojo ar nukentėjusiojo

Duomenys apie liudytoją ar nukentėjusįjį, kuriems suteikiamas anonimiškumas, pagal LR valstybės tarnybos paslapčių įstatymo⁵⁰ 6 str. yra laikomi valstybės paslaptimi. Vien dėl to byloje, kurioje dalyvauja tokie liudytojai ar nukentėjusieji, yra pagrindas rengti uždara teismo posėdį. Tačiau anonimiškumo liudytojui ar nukentėjusiajam suteikimo faktas BPK 9 straipsnyje yra išskirtas ir kaip atskiras pagrindas rengti neviešą teismo posėdį. Taikant bylose liudytojams ar nukentėjusiesiems anonimiškumą, viešumas ribojamas ne tik rengiant uždara teismo posėdį. Pats anonimiškumo liudytojams ar nukentėjusiesiems suteikimas taip pat yra viešumo ribojimas tuo aspektu, kad ir dalyvaujantys procese asmenys negali žinoti liudytojo ar nukentėjusiojo anketinių duomenų. Būtent šiam aspektui bus skiriama daugiau dėmesio, nes anoniminių liudytojų ar nukentėjusiųjų duomenų neatskleidimas ne tik visuomenei, bet ir proceso dalyviams, apriboja kitas procesines teises, ypač kaltinamojo teisę į tinkamą procesą (angl. right to a fair trial).

Pagal EŽTT nuomonę, visi įrodymai turi būti pateikti teisme viešai, dalyvaujant kaltinamajam ir laikantis rungimosi principo. Bet kuri išimtis negali pažeisti šio principo.⁵¹ Reikėtų sutikti su nuomone, kad „kaltinamojo teisė į teisingą ir sąžiningą jo bylos išnagrinėjimą teisme turi būti įgyvendinama kartu išlaikant pusiausvyrą su kita teisine vertybe, lemiančia sėkmingą baudžiamųjų bylų nagrinėjimą, - liudytojų apsauga. Neabejojama, jog kaltinamųjų ir liudytojų teisių garantavimas negali būti aukojamas vieno iš dalyvių teisių sąskaita“⁵². 1993 m. Lietuvoje buvo numatyta galimybė slaptai (įslaptinus tapatybės duomenis) apklausti liudytojus ir nukentėjusiuosius. Senasis BPK 317¹ str. numatė, kad įslaptinto liudytojo parodymai galėjo būti duodami parengtinio tyrimo metu ir teismo posėdžio metu tik perskaitomi. Kadangi Lietuvoje tai buvo ganėtinai nauja, todėl buvo susiduriama su nemažai keblumų, tokių kaip neteisingas duomenų įslaptinimas ar organizacinėmis problemomis. Šis įstatymas numatė, jeigu nusprendžiama įslaptintą liudytoją apklausti teisiamajame posėdyje, tai turi būti atliekama uždareme teismo posėdyje, dalyvaujant tik proceso dalyviams ir sudarius akustines ir vizualines kliūtis nustatyti apklausiamo asmens tapatybę.⁵³ Tačiau praktikoje ši norma nebuvo visiškai

⁵⁰ LR Valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymas// Valstybės žinios.2004, Nr.:4 – 29.

⁵¹ Van Mechelen and others v. Netherlands //

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbkm&action=html&highlight=van%20%7C%20mechelen&sessionid=4883591&skin=hudoc-en>;

⁵² Jurka R. Įslaptinti liudytojai ir kaltinamojo teisė į teisingą procesą // Teisės problemos. 2004, Nr.2(44). P.95.

⁵³ Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl LR baudžiamojo, baudžiamojo proceso ir administracinių teisės pažeidimų kodeksų pakeitimo ir papildymo“ // Valstybės žinios. 1993, Nr. 5.

įgyvendinama, „paprastai teisme sunku sudaryti tokias sąlygas, todėl dažniausiai arba paskelbiami įslaptinto liudytojo parodymai, duoti per parengtinį tyrimą, arba tą liudytoją teisme apklausia teisėjas. Nutarus apklausti tokį liudytoją teisme, paprastai daroma pertrauka ir sutariama su tardytoju, kad jis pristatys liudytoją į teismą kitiems proceso dalyviams nežinomu laiku. Prieš tai teisėjas pasiūlo proceso dalyviams raštu pateikti klausimus, kurie turėtų būti pateikti apklausiant įslaptintą liudytoją“⁵⁴.

Praktika susiklostė taip, kad neretai įslaptintų liudytoju ar nukentėjusio duoti parodymai būdavo neskelbiami net kitiems proceso dalyviams. LR Aukščiausiasis teismas pasisakė, kad „liudytojo ar nukentėjusiojo parodymų, duotų per parengtinį tyrimą, įslaptinimas yra esminis baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimas, nes, slepiant nuo teismo ir kitų proceso dalyvių byloje surinktus įrodymus ir šitaip užkertant kelią susipažinti su visa bylos medžiaga, pažeidžiama kaltinamojo teisė į gynybą ir kitų proceso dalyvių teisė susipažinti su visa bylos medžiaga, o taip pat ir viešumo principas. Atsižvelgiant į tai, kad toks proceso pažeidimas padarytas per parengtinį tyrimą, o teisme išslaptinant tuos parodymus jo ištaisyti negalima, nustačius, kad yra įslaptinti liudytojo parodymai, baudžiamoji byla grąžinama parengtiniam tyrimui papildyti“ (senojo BPK 255 str. 1 d. 2 p.).⁵⁵

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas taip pat konstatavo, kad „liudytojo parodymai negali būti įslaptinami. Gali būti įslaptinami tik asmens tapatybę nustatantys duomenys ir tik jie laikomi voke ir saugomi atskirai nuo bylos. Jeigu baigus parengtinį tyrimą kaltinamasis nebuvo supažindintas su liudytojo apklausos protokolu, tai laikytina esminiu proceso pažeidimu“ (senojo BPK 382 str. 2 d. 4 p.)

⁵⁶ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas taip pažymėjo, kad, „kai apklausiant įslaptintą asmenį turi dalyvauti vertėjas, apklausa gali būti atliekama tik sudarius vizualines ir akustines kliūtis, kad vertėjas negalėtų atpažinti apklausiamą asmens“⁵⁷.

LR Konstitucinis teismas 2000 m. rugsėjo 19 d. priėmė nutarimą kuriame pripažino BPK 317¹ str. prieštaraujančiu Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 2 ir 6 dalims tokia apimtimi, kuria negarantuojama kaltinamojo (pagal senąjį BPK – teismo) teisė užduoti klausimus liudytojui ar nukentėjusiajam, kurių asmens tapatybę nustatantys duomenys yra įslaptinti, ir dėl to

⁵⁴ Šumskas A. Baudžiamųjų bylų nagrinėjimas teisme. Vilnius, 2000. p. 267.

⁵⁵ Šumskas A. Baudžiamųjų bylų nagrinėjimas teisme. Vilnius, 2000. p. 268.

⁵⁶ LR Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika. 1998, Nr. 8. p. 196.

⁵⁷ LR Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika. 1997, Nr. 5. p. 232.

ribojama kaltinamojo (pagal senąjį BPK – teisiamojo) teisė dalyvauti tiriant įrodymus bei pažeidžiama jo teisė į gynybą, taip pat į teisingą bylos nagrinėjimą⁵⁸.

Nors 2001 m. senojo BPK 317¹ straipsnio nuostatos buvo pakeistos⁵⁹, buvo suteikta teisė užduoti klausimus įslaptintiems liudytojams ir nukentėjusiesiems, tačiau peticija iš Lietuvos Birutis ir kiti prieš Lietuvą jau buvo pasiekusi EŽTT. EŽTT nagrinėdamas bylą šią bylą rėmėsi savo praktika ir nustatė, kad „naudojant įslaptintus liudytojus, nepaisant procesinių sunkumų, kaltinamajam neturi būti užkirstas kelias patikrinti įslaptinto liudytojo patikimumo, o asmuo negali būti apkaltintas vien remiantis įslaptintų liudytojų parodymais“. EŽTT taip pat konstatavo, „kad nei pareiškėjams, nei jų advokatams nebuvo sudarytos sąlygos užduoti klausimus įslaptintiems liudytojams. Be to, Lietuvos teismai nenagrinėjo ir klausimo, koku būdu ir aplinkybėmis buvo gauti įslaptintų liudytojų parodymai. Šie parodymai iš esmės buvo tik perskaityti viešai teismo salėje ir jais buvo remiamasi nuteisiant pirmąjį ir antrąjį pareiškėją. Tokie veiksmai nėra suderinami su kaltinamųjų gynybos teisėmis bei jų teise į teisingą bylos nagrinėjimą teisme, kaip tai numato Konvencijos 6 str. 1 d bei šio straipsnio 3 dalies d punktas“. Todėl Europos žmogaus teisių teismas 2002 m. kovo 28 d. vienbalsiai konstatavo Konvencijos 6 str. 1 d. bei šio straipsnio 3 dalies d punkto pažeidimus⁶⁰. Literatūroje vyrauja nuomonė, kad „atsižvelgiant į EŽTK 6 str. taikymo praktiką galima teigti, kad šių pažeidimų lietuviškoje peticijoje konstatavimas buvo visiškai tikėtinas. Šiuo atveju galima kelti klausimą dar ir dėl to, kodėl LR BPK normos tiek ilgai nebuvo pakeistos, kad suteiktų teisę užduoti klausimus įslaptintiems liudytojams. Jei LR BPK 317¹ straipsnis būtų buvęs pakeistas anksčiau ir suteikęs teisę užduoti klausimus įslaptintam liudytojui, ko gero, ši byla nebūtų pasiekusi Europos žmogaus teisių teismo“⁶¹.

EŽTT nurodė, kad „teismo posėdžiai yra vieši ir tai yra Konvencijos taikymo praktikoje išvystyta taisyklė, iš kurios tik tam tikrais atvejais yra leidžiamos išimtys. Tačiau bet koku atveju minėtos išimtys neturi pažeisti kaltinamojo gynybos teisių. Konvencijos 6 str. 3 d. d. punktas

⁵⁸ LR Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 118¹, 156¹ straipsnių, 267 straipsnio 5 punkto ir 317¹ straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 2000, Nr. 80-2423.

⁵⁹ LR baudžiamojo proceso kodekso 105, 267 ir 317-1 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas// Valstybės Žinios. 2001, Nr. 10.

⁶⁰ Birutis ir kiti prieš Lietuvą //

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbk&action=html&highlight=birutis&sessionid=4883591&skin=hudoc-en>;

⁶¹ Jočienė D. Lietuvos Respublikos pralaimėtos bylos Europos žmogaus teisių teisme: teisinės pamokos ir ateities perspektyvos // http://www.tm.lt/?item=stras_publ;

reikalauja, kad kaltinamajam būtų sudarytos sąlygos apklausti kaltinimo liudytojus ir užduoti jiems klausimus“. Taip pat byloje *Ludi prieš Šveicariją*⁶² teismas remdamasis savo suformuota praktika patvirtino principus dėl slaptų agentų ar agitatorių naudojimo ir nurodė, kad „įrodymai kaltinamajam bet kokių atveju turi būti pateikti viešo teismo nagrinėjimo metu, siekiant sukelti tarp šalių rungtyniškus ginčus“. Analogiškai kaip ir byloje *Birutis ir kiti prieš Lietuvą*, teismas pabrėžė, kad taikant šio principo išimtis negali būti pažeista teisė į asmens gynybą. Šioje byloje buvo nustatyta, kad teismo proceso metu nebuvo išklaudyta infiltruoto agento duoti parodymai, nebuvo sulyginami su *Ludi* duotais parodymais ir nebuvo suteikta teisė apklausti šio agento. Todėl Teismas konstatavo, kad „gynybos teisės buvo tiek apribotos, kad asmuo negalėjo pasinaudoti teisingu procesu, todėl buvo pažeistas Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies d punktas kartu su šio straipsnio 1 dalimi“. Būtina atkreipti dėmesį į tai, teismo nuomone, kad policijos pareigūnams anonimiškumas turi būti taikomas tik ypatingai išskirtiniais atvejais. Išanalizavus šių liudytojų pareigines funkcijas, paaiškėja, kad informaciją, kurią sužinojo kaip liudytojai, yra gavę atlikdami savo tarnybines pareigas. Todėl jie, skirtingai nuo „paprastų“ liudytojų, turi būti apklausti viešame teismo posėdyje⁶³.

Taip pat svarbus yra EŽTT sprendimas 1997 metų byloje *Van Mechelen ir kiti prieš Nyderlandus*⁶⁴. Teismas išaiškino, kad „liudytojų įslaptinimas pateisinamas tada, kai būtina apsaugoti jų interesus, jei tai neatima iš kaltinamojo teisės į gynybą ir teisingą bylos nagrinėjimą apskritai. Įslaptintų liudytojų parodymai negali būti vieninteliai arba lemiami įrodymai, pagrindžiantys kaltinimą.“

Įsigaliojus naujam LR BPK anonimiškumą nustato bendrosios nuostatos (BPK 9, 238, 276, 282, 301 str.) bei specialiosios nuostatos (BPK 198-204 str.). Tačiau, anonimiškumo institutas nėra dažnai taikomas: ir dėl pakankamai griežtų taikymo sąlygų, ir dėl to, kad nuosprendis negali būti pagrįstas tik anoniminių liudytojų parodymais (BPK 301 str.). Pagal statistiką vidutiniškai Lietuvoje per metus būna apie 10 bylų, kuriose liudytojams (nukentėjusiesiems) taikomas anonimiškumas⁶⁵.

⁶² *Ludi v. Switzerland*

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=ludi&sessionid=4883591&skin=hudoc-en>;

⁶³ Jurka R. Įslaptinti liudytojai ir kaltinamojo teisė į teisingą procesą // *Teisės problemos*. 2004, Nr.2(44). P.98.

⁶⁴ *Van Mechelen and others v. Netherlands*

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbkm&action=html&highlight=van%20%7C%20mechelen&sessionid=4883591&skin=hudoc-en>;

⁶⁵ Jurka R. Lithuania: Legislation // *EU Standards in witness protection and collaboration with justice*. 2005. P. 153.

Naujausio tarptautinio tyrimo šia tematika autoriai mato kelias LR liudytojų (nukentėjusiųjų) anonimiškumo instituto reglamentavimo tobulinimo galimybes. Visų pirma, siūloma nustatyti lankstesnes šio instituto taikymo sąlygas. Lietuvoje, skirtingai nuo kai kurių valstybių⁶⁶, galimas tik visiškas anonimiškumas. Manoma, kad tam tikrais atvejais pakaktų dalinio anonimiškumo⁶⁷. Antra, griežtai nenustatyti, kad anonimiškumas gali būti taikomas tik labai sunkių ar sunkių nusikaltimų atvejais (BPK 199 str.)⁶⁸. Pagal šiuo metu galiojantį BPK 199 straipsnį, anonimiškumas taikomas liudytojui ar nukentėjusiajam tik esant visiems išvardintiems pagrindams, t. y. „gresia realus pavojus nukentėjusiojo, liudytojo ar jų šeimos narių arba artimųjų giminaičių gyvybei, sveikatai, laisvei ar turtui, taip pat tarnybos, verslo ar kitiems teisėtiems interesams, nukentėjusiojo ar liudytojo parodymai yra svarbūs baudžiamajame procese; nukentėjusysis ar liudytojas dalyvauja procese dėl labai sunkaus, sunkaus ar apysunkio nusikaltimo“. Jeigu ikiteisminio tyrimo metu įtariamojo nusikalstama veika perkvalifikuojama ir jis nėra įtariamas sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo padarymu, kartu turi būti panaikintas ir anonimiškumo taikymas liudytojui⁶⁹. Manychiau, kad toks reglamentavimas neužtikrina liudytoju ir nukentėjusiųjų saugumo jausmo, bei neskatina jų dalyvavimo procese. Ir galiausiai, leisti ne tik pačiam liudininkui (nukentėjusiajam) prašyti (BPK 198 str.) taikyti anonimiškumą, bet ir pareigūnui, nustačiusiam pagrindus, siūlyti (ex officio) proceso dalyviui procesinę apsaugą⁷⁰.

Europos Komisijai buvo pateiktas Tarybos pagrindų sprendimo dėl anoniminių liudytojų projektas⁷¹, kuris turėtų suvienodinti Europos Sąjungos valstybių teisinę bazę, kurios nereglementuoja anoniminių liudytojų bei nukentėjusiųjų slaptumo baudžiamajame procese.

Išanalizavus pateiktą medžiagą, galima daryti prielaidą, kad remiantis viešumo principo svarba teisingumo vykdymui procese, posėdžio viešumas privalo būti pareiziumuojamas baudžiamajame procese, o anonimiškumo liudytojui ar nukentėjusiajam taikymas turi būti išimtinis ir pagrįstas.

⁶⁶ Article 75bis and Article 86bis of the Criminal Procedural code of Belgium // Belde J., Fransen B., Vermeulen G. Belgium: Legislation // EU Standards in witness protection and collaboration with justice. 2005. P. 204-208.

⁶⁷ Jurka R. Lithuania: Legislation // EU Standards in witness protection and collaboration with justice. 2005. P. 149

⁶⁸ Ten pat. P. 150-157.

⁶⁹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika. Vilnius, 2004. Nr. 21. P. 290

⁷⁰ Jurka R. Lithuania: Legislation // EU Standards in witness protection and collaboration with justice. 2005. P. 157

⁷¹ Proposal for a Framework Decision concerning anonymous witnesses // EU Standards in witness protection and collaboration with justice. 2005. P. 244-250.

IŠVADOS

1. Baudžiamojo proceso principai – tai idėjos, pamatinės nuostatos, kurios lemia visų baudžiamojo proceso teisės normų turinį ir nusikalstamų veikų tyrimo bei baudžiamųjų bylų nagrinėjimo tvarką, parodo baudžiamojo proceso instituto esmę bei paskirtį. Baudžiamojo proceso principų sąvoka aiškinama autentiškai. Pagal savo pobūdį teisės principą galima klasifikuoti kaip objektyvią, bet tuo pačiu ir kaip subjektyvią kategoriją: a) objektyvumas, kaip požymis, pasireiškia tuo, kad jo esmę sudaranti teisinė idėja turi būti orientuota ir realizuota ne tik tam tikros teisės šakos normose, bet ir tuo pačiu realiai įgyvendinant teisės taikymo praktiką; b) teisės principo subjektyvumą lemia tai, kad žmonės suformuoja jo turinį, kurį visuomenė priima kaip moralinį postulatą ir kuris tampa sudėtine teisinės sąmonės dalimi. Pagrindinės baudžiamojo proceso principų funkcijos: lemia teisės normų turinį, aiškinimą, užtikrina teisės sistemos darną bei jos elementų neprieštarumą ir kt.

2. Teisės principai, būdami teisės sistemos ar atskiros teisės šakos pagrindu, sudaro sistemą ir yra glaudžiai susiję. Principai vienas kitą sąlygoja, vieni principai suponuoja, leidžia formuluoti kitus. Baudžiamojo proceso principai skirstomi į šias grupes: a) konstituciniai principai; b) įtvirtinti kituose įstatymuose principai (specialieji). Pagal veikimo apimtį galima išskirti į: bendruosius (universaliuosius), tarpšakinius, šakinius, stadijų ir institucijų principus. Neretai kai kurie principai, keičiantis jų turinio aiškinimui, gali būti priskiriami vienai arba kitai principų grupei. Pavyzdžiui, nekaltumo prezumpcija, kuri ilgą laiką buvo laikoma tik baudžiamajam procesui būdingu principu, vis dažniau įvardijama kaip visai teisinei sistemai svarbus bendrasis teisės principas. Baudžiamojo proceso principais, nesvarbu, kokios jie rūšies, privaloma vadovautis viso baudžiamojo proceso metu ir esant visoms baudžiamojo proceso formomis, tačiau jie gali būti įgyvendinami skirtingu mastu.

3. Konstituciniai principai turi prioritetą prieš kitus principus, bei turi aiškiai apibrėžtą prasmę ir turinį, kuris yra atskleidžiamas konstitucinėje jurisprudencijoje. Nekaltumo prezumpcijos principas – tai konstitucinis baudžiamojo proceso teisės principas. Principo esmė: asmuo laikomas nepažeidusiu Konstitucijos, įstatymų, kitų teisės aktų tol, kol įstatymo nustatyta tvarka neįrodoma priešingai. Taigi kiekvieno asmens atžvilgiu pareizumuojamas nekaltumas. Proceso teisingumas reiškia, kad kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo turi teisę, kad jo byla per kuo trumpiausią laiką lygybės ir viešumo sąlygomis teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir nešališkas teismas. Išanalizavus baudžiamojo proceso principų turinį, galima teigti kad visi aptarti baudžiamojo proceso principai tarpusavyje susiję,

papildo vienas kitą. Jų tikslas – visapusiškai išreikšti, individualizuoti teisių ir pareigų vienovę, daryti ją vaizdesnę, geriau aprėpiama, lengviau pritaikomą norminti įvairius gyvenimo atvejus.

4. Baudžiamojo proceso principų taikymo išimtis dažnai lemia būtinybė suderinti kelis baudžiamuosius principus, kurie atitinkamoje situacijoje gali konkuruoti. Vykdamas baudžiamąjį procesą reikia siekti principų pusiausvyros bei suderinamumo, todėl kyla tam tikrų išimčių. Viešumo principas tam tikrais atvejais yra ribojamas. Išanalizavus BPK pateiktą viešo teismo nagrinėjimo išimčių baigtinį sąrašą, manytina, kad, mokslinėje literatūroje pateikta paslapčių klasifikacija padėtų tiksliau įteisinti viešumo principo išimčių taikymą, remiantis tuo, kad imperatyvus teisinio reguliavimo metodas turėtų būti taikomas reglamentuojant valstybinės reikšmės paslapčių, o dispozityvus teisinis reguliavimo metodas – asmeninės reikšmės paslapčių apsaugą.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Norminė literatūra

1. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89 – 2741.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 37-1341.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. Vilnius. 1999.
4. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo, baudžiamojo proceso ir administracinių teisės pažeidimų kodeksų pakeitimo ir papildymo“ // Valstybės Žinios. 1993, Nr. 5.
5. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 31-953.
6. Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 93.
7. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas // Valstybės žinios. 2002, Nr.17-649.
8. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas // Valstybės žinios. 2003.
9. Lietuvos Respublikos valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymas // Valstybės žinios.2004, Nr. 38-1685.
10. 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios, 1995, Nr. 40-987.
11. 1966 m. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas // Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. Vilnius, 1991.
12. 1989 m. Vaiko teisių apsaugos konvencija // Valstybės Žinios. 1995, Nr. 60.
13. 1989 m. Vaiko teisių apsaugos konvencija // Valstybės Žinios.1995, Nr. 60. Antrasis leidimas. Vilnius, 2004.
14. Lenkijos Respublikos konstitucija // Užsienio šalių konstitucijos: mokomasis leidinys: antrasis leidimas. Vilnius, 2004.

Specialioji literatūra

15. Article 75bis and Article 86bis of the Criminal Procedural code of Belgium // Belde J., FransenB., VermeulenG. Belgium: Legislation// EU Standards in witness protection and collaboration with justice. 2005. P. 204-208.
16. Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E. Et al. Lietuvos konstitucinė teisė. Vilnius, 2001. P.208.

17. Bueren G. The International Law on the Rights of the Child. Dordecht, Boston, London. 1995, su nuoroda į Behind closed door: Juvenile Hearings in the Netherlands //3 Int Jo Lawand Fam 177 (189). P. 182. centras. Vilnius, 2005 m.
18. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Interneto versija // <http://dz.lki.lt/>
19. G. Goda. M. Kazlauskas. P. Kuconis. Baudžiamojo proceso teisė. Teisinės informacijos
20. Goda G. Nekaltumo prezumpcija: įtvirtinimas Lietuvos teisėje ir kai kurie turinio aspektai. Teisė. 2002, 44.
21. Jankauskas K. Teisės principų samprata ir jos įtvirtinimas konstitucinėje jurisprudencijoje: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2005. P.175.
22. Jočienė D. Lietuvos Respublikos pralaimėtos bylos Europos žmogaus teisių teisme: teisinės
23. Jurka R. Įslaptinti liudytojai ir kaltinamojo teisė į teisingą procesą// Teisės problemos.
24. Jurka R. Lithuania: Legislation // EU Standards in witness protection and collaboration with justice, 2005.
25. Kučinskaitė I. Įtariamieji advokato nužudymu yra psichiškai sveiki // http://www.ve.lt/?data=2003-10_28&rub=1065924812&id=1067276080;
26. Kūris E. Lietuvos Respublikos Konstitucijos principai. Lietuvos Konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001. P. 225
27. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras V – XI dalys (221 –
28. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras I – IV dalys (1 – 220
29. Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. I d. Teisės institutas, 2000 m.
30. Mokslo taikomasis tyrimas. Specializuotų teismų šeimos ir nepilnamečių byloms nagrinėti įsteigimo Lietuvoje poreikis ir galimybės. Vilnius, 2002.pamokos ir ateities perspektyvos // http://www.tm.lt/?item=stras_public.
31. Panomariovas A. Viešai neskelbiama informacija (paslaptis) baudžiamajame procese: daktaro dis. soc. mokslai, teisė(01S) / LTU.- V.,2001.
32. Proposal for a Framework Decision concerning anonymous witnesses//EU Standards in witness protection and collaboration with justice. 2005. P.244-250. straipsniai). Teisinės informacijos centras. Vilnius, 2003 m.
33. Švedas G. Dabartinė baudžiamoji politika Lietuvoje // Teisės problemos. 1997, Nr. 4.
34. Tarybos pagrindų sprendimas dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose (2001/220/TVR) // Europos Sąjungos teisės aktai. Teisinis bendradarbiavimas baudžiamosiose bylose / sudarytojas Švedas G. Vilnius. 2004.

Lietuvos Respublikos teismų praktika

35. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas . Baudžiamoji byla Nr.2K-43/2004. Vilniaus m. Apygardos teismas. Baudžiamoji byla Nr.1A-243. 2004.
36. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Nutartis 2004 m. kovo 30 d. Vilnius // Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika. Vilnius, 2004. Nr. 21.
37. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. birželio 28 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje nr. 2K-449/2007.
38. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. Valstybės žinios. 2006. Nr. 7-254.
39. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 24 d. nutarimas. Valstybės žinios. 2006. Nr. 7-254.
40. LR Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 50 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 1997, Nr.104- 2644.
41. LR Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 118¹, 156¹ straipsnių, 267 straipsnio 5 punkto ir 317¹ straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 2000, Nr. 80-2423.

Europos Sąjungos ir tarptautinių teismų praktika

42. Birutis ir kiti prieš Lietuvą // <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=birutis&sessionid=4883591&skin=hudoc-en;>
43. Brandstetter prieš Austria // <http://worldlii.org/eu/cases/ECHR/1991/39.html>.
44. La Compte, VanLeuve and DeMeyere v. Belgium // <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=3&portal=hbkm&action=html&highlight=Compte&sessionid=48831&skin=hudoc-en;>
45. Ludi v. Switzerland // <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=ludi&sessionid=4883591&skin=hudoc-en;>
46. Van Mechelen and others v. Nyderlandams // <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbkm&action=html&highlight=van%20%7C%20mechelen&sessionid=4883591&skin=hudoc-en;>
47. Van Orshoven prieš Belgiją // <http://worldlii.org/eu/cases/ECHR/1997/33.html>